

Tallinna Ülikool

Ajaloo Instituut

Ivan Lavrentjev

1993. AASTA NARVA AUTONOOMIA REFERENDUMI

LÄBIVIIMINE JA -KUKKUMINE

Bakalaureusetöö

Juhendaja: prof Karsten Brüggemann

2015

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Eellugu: 1988 – aprill 1993	6
2. Arutelu ja kontseptsioon: mai–juuni 1993.....	11
3. Eskaleerumine: juuli 1993	18
4. Kohtuotsus ja olukorra stabiliseerumine: august 1993 ja edaspidine.....	29
Kokkuvõte	31
Summary.....	33
Резюме	35
Allikate loetelu	37
Illustratsioon 1. Referendumi hääletussedel.....	42
Lisad	43
Lisa 1. Kronoloogia	43
Lisa 2. Nimede register.....	44

Sissejuhatus

Käesoleva uurimistöö objektiks on 1993. aastal juulis Narva linnas peetud autonoomia referendum. Eesmärgiks on selgitada välja sündmuse tagamaad, referendumi korraldus ja vastutöö, sellele eelnenud ning järgnenud arengud. Vaadeldav periood jääb 1993. aasta sisse ning üksikud kronoloogilised kõrvalepõiked on tingitud nende relevantsusest uurimuse kontekstis. Töö kompaktsuse nõudest tingituna ei peatuta detailsemalt sarnastel samasse ajajärku jäävatel sündmustel teistes Ida-Virumaa linnades.¹

Referendumi idee käis välja ning selle korraldas Narva linnavolikogu eesotsas Vladimir Tšuikiniga.² Võib öelda, et teisel poolel takistas referendumi läbiviimist Eesti Vabariik ja selle juhtivad poliitikud ning ametnikud – peaminister Mart Laar, president Lennart Meri ja Vabariigi Valitsuse esindaja Narvas Indrek Tarand. Bakalaureusetöös selgitatakse välja, miks korraldati referendum ning millised olid selle sotsiaalmajanduslikud ja -poliitilised põhjused ning laiem poliitiline kontekst. Samuti uuritakse korraldust ning eestvedajate argumentatsiooni referendumi läbiviimise vajalikkuse kohta; töö viimases peatükis vaadeldakse ka referendumile järgnenut. Lisaks analüüsitakse, kas tegemist oli üksnes Eesti siseasjadega, miks lõppesid kõnealused sündmused rahulikult, miks toimusid need sellisel moel ning kes olid võitjad ja kaotajad. Autori esialgne hüpotees seisneb selles, et referendum ei mõjutanud olulisel määral Eesti sisepoliitikat ning selle mõju venekeelse elanikkonna suunal aetavale poliitikale on pigem tagasihoidlik.

Kuigi referendumi toimumisest on tänaseks möödas ligi 22 aastat, on Narva võimaliku separatismi teema endiselt huvitav ja põletav. Eriti aktuaalseks teevad selle pidevalt arenevad sündmused mitmel pool endise Nõukogude Liidu territooriumil eksisteerivates osaliselt tunnustamata riikides, nagu Transnistria või Abhaasia, ning aastate 2014 ja 2015 sündmused Krimmis ja Ida-Ukraina aladel. Narva on Eesti ning Euroopa Liidu ja NATO piirilinn, mõne käsitlese järgi jookseb mööda Narva jõge ka

¹ Eelkõige käib jutt sarnasest referendumist Sillamäel, kuna Kohtla-Järvel asetleidnud arutelud on olnud väiksema väljundiga. Kuna piirkonna keskuseks on olnud Narva ning Sillamäe võimud tegid Narvas toimuvat paljuski järele, ei tooda seal asetleidnut töös detailsemalt välja.

² Tänapäeva Vene Föderatsiooni seadused näevad ette, et isikute nimesid kirjutatakse rahvusvaheliseks kasutamiseks mõeldud dokumentides inglise keeles, samas kui Nõukogude Liidus oli selleks kasutusel hoopis prantsuse keel. Segaduse vältimiseks on siin ja edaspidi slaavi päritolu ees- ja perenimed toodud eestikeelses transkriptsioonis.

lääne ja ida tsivilisatsiooni piir.³ Viimase aasta jooksul on poliitilistes ja akadeemilistes ringkondades korduvalt välja käidud mõte, et Narvast võiks saada järgmine Krimm.⁴ Välismeedia huvi Narva vastu on järjekindlalt püsinud.⁵ Narva ja selle võimaliku separatismi teemat on aktiivselt kajastanud ja analüüsinud maailma juhtivad meediaväljaanded ning vaevalt minetab teema aktuaalsust ka edaspidi.⁶ Samuti käivad autonoomiamõtteid aeg-ajalt välja ka kohalikud aktivistid.⁷ Irredentistlikud mõtted on omased ka Vene Föderatsiooni võimuladvikusse kuuluvatele inimestele.⁸

Siiani on kõnealust teemat võrdlemisi vähe uuritud. Referendumi eestvedaja tunnistas 2013. aastal ise, et temaga pole keegi selle asjus suhelnud.⁹ Sellele on pühendatud mõned peatükid või kõigest lõigud mitmes nii Eestis¹⁰ kui ka mujal¹¹ avaldatud teadustöös, kuid keegi pole siiani seda terviklikult ette võtnud ning koostanud detailset ajaloolist käsitlust. Osa referendumit kajastavaid töid on pigem sotsiaalteaduste või ajaloofilosoofia vallas.¹²

Uurimistöö allikatena on kasutatud Narva linnaarhiivis kättesaadavaid Narva linnavolikogu istungite protokolle.¹³ Sündmust on kajastanud meediaväljaanded: üle-

³ Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster, New York, 2002, lk 21–29.

⁴ Nt Cowen, Tyler. Spotlight shifts to Estonian town if Russia tests Nato's mettle. *Financial Times*. 11.04.2014. Internetis kättesaadav: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/9f829192-c07d-11e3-8578-00144feabdc0.html#axzz2yfQZ344h>. Otsing 12.04.2015.

⁵ Raik, Katri. „Lääne vaade meie Narvale“. – Riigikogu Toimetised nr 30, 2014. Lk 9–13.

⁶ Siinkirjutaja on ka ise sel teemal rääkinud mitme välisajakirjanikuga, k.a nt Euronewsi kanalist. Autori teada teeb Al-Jazeera 2015. aasta suvel dokumentaalfilmi Narvast võimalike poliitiliste lõhenemiste nurga alt.

⁷ Nt Stena.ee. „Podavljajuschee bolshinstvo uchastnikov oprosa Delfi schitajet, chto referendum ob avtonomii Ida-Virumaa nuzhen“. Stena, 18.07.2013. Internetis kättesaadav: <http://www.stena.ee/blog/podavlyayuschee-bolshinstvo-uchastnikov-oprosa-delfi-schitaet-cto-referendum-ob-avtonomii-ida->. Otsing 18.01.2015.

⁸ Ševtsova, Liliija. „Langedes Putini lõksu“. – Diplomaatia nr 128, 2014. Lk 7–10.

⁹ Korsten, Teet; Smirnov, Ilja. „Kakskümmend aastat tagasi hoiti Kirde-Eestis ära Dnestri-äärne stsenaarium“. Põhjarannik, 16.07.2013. Internetis kättesaadav: <http://pr.pohjarannik.ee/?p=8157>. Otsing 18.01.2015.

¹⁰ Nt Lokk, Reigo. *Ethnopolitical Conflicts in Nation-Building: Interwar Czechoslovakia and Post-Communist Estonia*. Magistritöö. Käsikiri. Tartu Ülikool, 2005.

¹¹ Nt Melvin, Neil. *Russians Beyond Russia. The Politics of National Identity*. The Royal Institute of International Affairs. London, 1995. Lk 25–55; Elling, Indrek. *The Narva referendum crisis of 1993. Crisis management in Estonia*. Stockholm, 1999. (A publication of the Baltic research project National crisis management in an international perspective; vol. 3). Lk 60–114.

¹² Vrd Lokk, Reigo. *Sepistades natsiooni: taasiseseisvunud Eesti etnopolitiilised konfliktid*. Doktoritöö. Tartu Ülikooli Kirjastus. 2015; Smith, David J. *Narva Region within the Estonian Republic: From Autonomism to Accommodation? Region, State and Identity in Central and Eastern Europe*. Toim Batt, Judy; Wolczuk, Kataryna. Routledge, London, 2002. Lk 89–111.

¹³ Narva Linnaarhiiv [edaspidi NLA], f 129, n 1.

eestilised, kohalikud, rahvusvahelised jt, seega oli ka nendest tööd kirjutades abi konteksti loomisel. Referendumi suhtelisest värskusest ja teema tundlikkusest tingituna otsustas autor hoiduda sündmustes osalenutega¹⁴ suhtlemast, kuna see võib kaasa tuua „sõna sõna vastu“ olukordi ning bakalaureusetöö maht ei võimalda liiga detailseks minemist. Küll aga refereeritakse korduvalt sündmustest osalenute intervjuusid ja/või mälestusi. Referendumi tulemuste õigustühiseks tunnistamise osas on abiks Riigikohtu ja õiguskantsleri kantselei arhiivid. Samuti ei olnud autoril teema tundlikkusest ning sündmuste suhtelisest värskusest tingituna võimalik töötada õiguskaitseorganite arhiivides sisalduvate dokumentidega Narva 1993. aasta referendumi kohta. Töö on üles ehitatud kronoloogiliselt ning seega võimaldab lugejal kirjeldatavaid sündmusi vaadelda õiges toimumise järjekorras. Töö on jaotatud neljaks peatükiks. Eraldi peatükina kirjeldatakse põgusalt 1993. aasta suve sündmustele perioodil 1988–1993 eelnenut, teises peatükis on vaatluse all mais–juunis 1993 vahetult enne referendumit toimunud arengud. Kolmandas on juttu juulikuistest sündmustest, st eelkõige referendumist endast. Neljas peatükk võtab toimunu kokku ning kirjeldab referendumisaaga lõppu. Lugemise hõlbustamiseks on töö varustatud nimede registri ja kronoloogiaga.¹⁵

¹⁴ Need on toonane Narva linnavolikogu juhtinud Vladimir Tšuihin ja teised linnavolikogu liikmed, valitsuskomisjoni sekretär Aimar Altosaar, Vabariigi Valitsuse eriesindaja Ida-Virumaal Indrek Tarand, peaminister Mart Laar jt.

¹⁵ Vt lisa 1; lisa 2.

1. Eellugu: 1988 – aprill 1993

1993. aasta suvel peetud referendum oli unikaalne separatismi ilming, kuna ei varem ega hiljem ei ole Eesti Vabariigi koosseisu kuuluv omavalitsus enda seadusandlike organite poolt selliseid arenguid põhjustanud ja nendega niivõrd kaugemale läinud. Küll aga ei alanud kõik alles 1993. aastal: Narva ajaloos esines juba Nõukogude Liidu lõpuaastail püüdlusi saada endale majanduslikke privileege ning teatud sõltumatust ENSV keskvõimudest. Nimelt on varem korduvalt räägitud Narva erimajandustsooni staatusest ja seda taotletud. Siinkohal on oluline rõhutada, et nõudmised olid valdavalt majandusliku iseloomuga, kuigi pärast Eesti taasiseseisvumist põhjendati neid ka Eesti Vabariigi poliitikaga,¹⁶ mis korduvalt piiras mitte-eestlaste võimalusi majandustegevust teostada.¹⁷ Täpselt pole teada, kes ja millal vabamajandustsooni mõtte esimesena välja käis, aga arvatakse, et selle taga olid põlevkivienergia tootmisega seonduvad isikud ning ajaks 1988. aasta suvi.¹⁸ Nagu asjaosalised ise meenutavad, nõudis autonoomiat aktiivselt ka Interliikumine,¹⁹ mille aktivistid Juri Mišin ja Vladimir Tšuikin jätkasid hiljem Narva linnavolikogus ning olid 1993. aasta referendumi korralduse taga.²⁰ 1989. aasta juulis võttis Interliikumine vastu otsuse, milles nõuti õigust moodustada NSVLi territooriumil etnilis-territoriaalsed üksused.²¹ Kuid 1989. aastal peetud arutelud jäid pigem teoretiseerimise juurde.²²

Esimene ametlik poliitiline deklaratsioon sel teemal valmis Narva linnavolikogus 3. aprillil 1990, kui keelduti täitmast keskvalitsuse poolt vastuvõetud seadusi.²³ Sama aasta kevadel tuuakse Edgar Savisaare valitsuse programmis välja selliste tsoonide loomise võimalikkus ning isegi seostatakse seda kultuuriautonoomia õiguse kasutamisega.²⁴ E. Savisaar on arvamisel, et autonoomia pidi tulema juba 1990. aasta suvel.²⁵ Ida-Virumaa linnade juhid olid samas kriitilised pakutud lahenduste vastu ning otsisid 1990. aasta sügisel ja 1991. aasta kevadel aktiivselt kontakte teisel pool

¹⁶ Vrdl Protokol XII sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.47; Protokol XIV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.48.

¹⁷ Eelkõige puudutab see piiranguid ettevõtete asutamisel, privatiseerimisel ning kinnisvara soetamisel.

¹⁸ Lokk 2015, lk 333.

¹⁹ Kohan, John. „Aliens in a Land They Call Home“. Time. 19.07.1993.

²⁰ Vt lähemalt järgnevatest peatükkidest.

²¹ Eylandt, Ingrid; Sildam, Toomas; Liiv, Toomas. „Kellel on Eestimaal halb elada?“, Noorte Hääl, 22.07.1989, tsit Lokk 2015.

²² Lokk 2015, lk 339–340.

²³ Protokol III sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XX sozõva), NLA.129.1.7.

²⁴ Peaminister Edgar Savisaare valitsuse programm, lk 9.

²⁵ Savisaar, Edgar. Peaminister. Eesti lähiajalugu 1990–1992. Kleio, Tallinn, 2005, lk 225–226.

Narva jõge paiknevate linnadega.²⁶ Suurt konsensust Narva vabamajandustsooni küsimuses polnud ka Eesti võimuladvikus.²⁷

1991. aasta juuli algusest ligi kuu aega kestis kohalike võimude ja valitsuse vastasseis piirivalve ja tolli küsimustes, mis kippus korduvalt ka eskaleeruma, kuid lõppkokkuvõttes lõppes kõik veretult.²⁸ 23. juulil 1991 Narva linnavolikogu koostatud pöördumises rõhutati, et populaarsust kogub „Narva-äärse Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi loomise ja Vene NFSV-ga liitumise idee“.²⁹ Sellest tingituna nõudsid linnavolikogude esimehed Kirde-Eestile eristaatuse andmist, mis lubaks kasutada Eesti seadusi regiooni omapära arvestades.³⁰

Eriti teravalt kerkis teema taas päevakorda 1991. aasta augustis. 10. augustil 1991 Kohtla-Järvel peetud Narva, Sillamäe ja Kohtla-Järve EKP juhtkondade ühispleenumil käidi välja idee uue organi loomisest, mis tegeleks piirkonna juhtimisega ning jätaks endale õiguse otsustada Eesti õigusaktide kehtivuse üle piirkonna haldusalal.³¹ Sündmustest aktiivselt osa võtnud Nikolai Zahharov kinnitab, et eesmärgiks ei olnud „vabariigi osadeks jaotamine“.³²

Teema oli päevakorrast maas pärast Eesti Vabariigi taasiseseisvumise väljakuulutamist ning augustiputši Moskvas. Narva täitevkomitee esimehe Vladislav Gussevi sõnul loobusid Narva, Sillamäe ja Kohtla-Järve linnavõimud eristaatuse mõttest 1991. aasta augustis ning tegid avalduse lojaalsusest Eesti Vabariigile.³³ Narva linnanõukogu peatas NSVLi põhiseaduse kehtivuse enda haldusterritooriumil 26. augustil³⁴ ning samal päeval lehvis linnavõimude residentsi kohal sinimustvalge lipp.³⁵ Sellegipoolest otsustas Ülemnõukogu linnavolikogude volitused peatada ja

²⁶ Lokk 2015, lk 334.

²⁷ Raun, Mait. EESTI KONGRESS 1990–1991. Käsikiri. 1999; Eesti Vabariigi Ülemnõukogu stenogrammid. 17.–20. juuni 1991, XII koosseis, 44. istungjärg. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu. Tallinn, 1991.

²⁸ Vahter, Tarmo. Vaba riigi tulek. Eesti Ajalehed, Tallinn, 2011, lk 157–159.

²⁹ Protokol IX sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XX sozõva), NLA.129.1.23.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Kommersant, 19.08.1991.

³² *Ibid.*

³³ Kommersant, 2.09.1991.

³⁴ Protokol IX sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XX sozõva), NLA.129.1.23.

³⁵ Ashihmin, Evgenij. „Vladimir Chujkin: Narve udalos izbezhat „pridnestrovskogo varianta““. Elering, juuli 2013. Tsit Rus.postimees.ee, 26.07.2013. Internetis kättesaadav: <http://rus.postimees.ee/1312992/vladimir-chujkin-narve-udalos-izbezhat-pridnestrovskogo-varianta>. Otsing 18.01.2015.

erakorralised valimised korraldada.³⁶ Vabariigi Valitsuse otsusega määrati piirkonda eriesindajaks Tiit Vähi, kes pidi teostama võimu kohapeal kuni valimiste toimumiseni.³⁷

1991. aasta suvest saadik valmistas Ülemnõukogu ette kodakondsusseadust, mille esialgne projekt nägi ette lihtsustatud korras kodakondsuse saamist.³⁸ Kuid seoses iseseisvuse väljakuulutamisega plaane revideeriti: kodakondsusseadus võeti vastu novembris 1991 ning see jõustus 26. veebruaril 1992, sellega piiritleti selgelt Eesti kodakondsust saada võivate isikute ring.

1992. aasta kevade jooksul esines Narva linnavolikogu töös kriitilist lähenemist peagi toimuma pidanud põhiseaduse referendumile. Ajendatuna kodakondsusseaduse vastuvõtmisest hakati taas arutama vabamajandustsooni küsimust.³⁹ 9. juulil 1992 toimunud istungil otsustati hakata koguma allkirju vabamajandustsooni kontseptsiooni heakskiitva referendumi läbiviimise toetuseks.⁴⁰ Sügiseks oli koos umbes 8000 allkirja,⁴¹ mis ilmselgelt ei vastanud linnavolikogu saadikute ootustele. 21. oktoobril 1992 astus ametisse Mart Laari valitsus. M. Laari esimene riigisisene visiit peaministrina leidis aset juba novembris 1992 ning sihtkohaks oli just Narva,⁴² mis ühest küljest oli tingitud vajadusest tutvuda strateegiliselt oluliste objektidega (piirivalve, toll, suured ettevõtted) ning teisalt ehk püüdis ka edastada poliitilist sõnumit: Narva on vabariigi jaoks oluline. Kui selle sõnumi esmaseks sihtrühmaks olid Narva elanikud, siis teine võimalik adressaat jäi piiri taha – Eesti oli Narvas kohal ning peaministri visiit rõhutas seda.

Kuigi esmapilgul võib tunduda, et Narva arengud olid märgatavad üksnes kohalikul tasandil, siis tegelikult pakkusid need, arvestades viimaste olulisust mõju venekeelsele elanikkonnale, huvi ka Venemaa võimudele. Tõepoolest, jutt ei käi füüsilisest sekkumisest, vaid diplomaatilisest pahameelest, mis järk-järgult kasvas aastast 1993 alates. 24. veebruaril 1993 õnnitles Venemaa president Boriss Jeltsin Lennart Merit ning saatis südamlikes toonides valitsustelegrammi. Samas, juba aasta pärast saadetud

³⁶ Eesti Riigiarhiiv [edaspidi ERA], R-3.3.16415.

³⁷ Riigi Teataja [edaspidi RT], 1991, 29, 339.

³⁸ Ruutsoo, Rein. Eesti kodakondsuspoliitika ja rahvusriigi kujunemise piirjooned. Raamatus: Vene küsimus ja Eesti valikud. Toim. M. Heidmets. Tallinn, 1998. Lk 139–202.

³⁹ Protokol V sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA 129.1.33, lk 27.

⁴⁰ Protokol VI sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA 129.1.34, lk 36–40.

⁴¹ Protokol VII sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA 129.1.35, lk 16.

⁴² Postimees, 16.07.2013.

telegrammi lõpus tuli jutuks „inimõigustest lugupidamine“, ehk selge vihje Eesti venekeelse vähemuse olukorrale.⁴³

Varasemate uurimuste⁴⁴ põhjal võib öelda, et referendumid ei olnud Eesti-Vene suhetes otseselt võtmeteemaks, kuna peamiseks kõneluste küsimuseks oli Vene Föderatsiooni vägede väljaviimine Eesti Vabariigi territooriumilt. Küll aga heitis Venemaa Eestile korduvalt ette, et viimase rahvuspoliitika on diskrimineeriv, püüdes koguni takistada Eesti vastuvõtmist Euroopa Nõukogu liikmeks.⁴⁵ Eriti teravaks läks kriitika Eesti seadusandlike arengute kohta välismaalaste seaduse vastuvõtmise järel.⁴⁶

12.–13. jaanuaril ning 30.–31. märtsil viibis Eestis OSCE ülemkomissar rahvusvähemuste alal Max van der Stoep, kes saatis visiidi järel 6. aprillil 1993 Eesti Vabariigi välisministrile Trivimi Vellistele omapoolseid soovitusi olukorra leevendamiseks ja Eesti mitte-eestlastest elanikele põhiõiguste tagamiseks.⁴⁷ Vene kommenteerijad tõid välja van der Stoeli visiidi olulisuse Venemaa jaoks, kuna teostades rahvusvähemustealast poliitikat Baltimaades, taotles Venemaa kaudselt lääneriikidelt majanduslikku abi.⁴⁸

See, et vabamajandustsooni projekti ei teostatud, viitab eelkõige NSVLi lagunemise ja Eesti taasiseseisvumisega kaasnenud tormilistele arengutele – paljud inimesed, sõltumata nende varasemast sotsiaalmajanduslikust staatusest, tegelesid esmatähtsate probleemide lahendamisega, milleks olid eelkõige töö hoidmine ja seega raha teenimine, ning võrdlemisi abstraktsele vabamajandustsoonile suutsid kontseptuaalselt mõelda ehk vähesed. Samuti tähendab inimeste apaatsus seda, et algatuse eestvedajad ei teinud oma tööd piisavalt hästi, kuna Narva elanikud ei läinud nende mõtetega kuigi aktiivselt kaasa. Kui 1993. aasta Narva sündmused olid valdavalt ajendatud venekeelse vähemuse suunal aetavast riiklikust poliitikast, siis

⁴³ „Kadriori kaalus Lennart Merile riigipeadelt saabunud õnnitluste hävitamist“. Eesti Ekspress, 10.04.2009. Internetis kättesaadav: <http://ekspress.delfi.ee/news/paevauudised/kadriori-kaalus-lennart-merile-riigipeadelt-saabunud-onnitluste-havitamist?id=69223789>. Otsing: 29.04.2015.

⁴⁴ Kallas, Kristina. Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990–1994. Peaseminaritöö. Käsikiri. Tartu Ülikool, 2000. Otsing 18.01.2015.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Selle kohta vt lähemalt peatükist 2.

⁴⁷ Secretariat of the Conference on Security and Co-operation in Europe. Recommendations by the CSCE High Commissioner on National Minorities upon his visits to Estonia, Latvia and Lithuania. 23.04.1993. Internetis kättesaadav: www.osce.org/hcnm/30608?download=true. Otsing: 28.04.2015.

⁴⁸ Kommersant, 13.01.1993.

perestroikaaegsed arengud Kirde-Eestis olid tingitud kohalike nomenklatuuri esindajate ebakindlusest Tallinnas toimuva suhtes – poliitilisele areenile tuli palju uusi tegijaid, kes olid esindatud nii parlamendis kui ka valitsuses. Ilmselt oli teatud määral oluline ka keeleküsimus: venekeelse Narva juhtivad poliitilised figuurid ei suutnud venekeelse info puudulikkuse tõttu olla detailideni kursis kõigi Tallinnas toimuvate arengutega. Suurim muutus, mis valdkonnas pärast taasiseseisvumist aset leidis, on seotud Eesti kui riigi mainega rahvusvahelisel areenil. 1991.–1993. aastal muutusid Venemaa seisukohad Eesti rahvusvähemustepoliitika küsimuses aina kriitilisemaks ning OSCE missiooni kohalolu Ida-Virumaal näitab selgelt, et kohalike venekeelsete inimeste olukord oli sattunud rahvusvahelise tähelepanu orbiiti: Narva polnud enam ainult Eesti siseasi.

2. Arutelu ja kontseptsioon: mai–juuni 1993

19. mail 1993 võttis Riigikogu vastu kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse, mis tagas mittekodanikele üksnes aktiivse valimisõiguse, teisi piiranguid selle juures polnud.⁴⁹ 27. mai 1993 peetud Narva linnavolikogu istungil tõstatas esimees Vladimir Tšuikin küsimuse „Linnavolikogu seisukohast narvalaste valdavalt enamusest õiguse ära võtmise olla valitud kohaliku omavalitsuse võimuorganisasse asjus“.⁵⁰ Tšuikin ütleb, et riigijuhid lubasid korduvalt kõigi eestimaalaste õiguste kaitset, ning teeb ettepaneku pöörduda president Lennart Meri poole. Samas ütleb Tšuikin kohe, et siiani pole valdav osa sellistest pöördumistest vilja kandnud.⁵¹ Linnavolikogu saadikud Vladislav Ponjatovski ja Juri Mišin pidasid oluliseks delegatsiooni saatmist presidendi ning valitsuse juurde. Mišini sõnul on ebaloogiline, et aktiivne valimisõigus on antud kõigile, samas kui passiivne võetakse osalt inimestelt ära. Samas tõi saadik V. Andrejev välja, et valijad tunduvad vastuvõetud seadusega rahul olevat. Mitu saadikut toetas delegatsiooni saatmise mõtet ning soovitas tugineda rahvusvahelistele dokumentidele.⁵² Presidendile saatmiseks mõeldud pöördumise tekst võeti vastu 14 poolthäälega, üks saadik ei hääletanud.⁵³ Pöördumises rõhutatakse rahvusvahelise õiguse normidest kinnipidamise olulisust, mis tuleneb Eesti Vabariigi hiljutisest liitumisest Euroopa Nõukoguga, ning palutakse presidendil seadust mitte välja kuulutada ning see ümbertöötamiseks tagasi saata. Istungil kinnitatud otsuses sätestati linnavolikogu delegatsioonide saatmine presidendi juurde ja Riigikogusse ning USA, Saksamaa, Prantsusmaa, Rootsi, Taani, Ühendkuningriigi ja Venemaa saatkonda Eesti Vabariigis. Eriti tuuakse välja ka delegatsiooni Vene Föderatsiooni Ülemnõukogusse saatmise vajadus, „teavitamaks Eestis elavate *etniliste venemaalaste*⁵⁴ diskrimineerimisest“.⁵⁵

1. juunil 1993 kohtusid Narva linnavolikogu saadik Vladimir Kuznetsov ning Sillamäe linnanõukogu esimees Aleksandr Maksimenko president Meriga. Kuigi Meri

⁴⁹ Saarts 2005, lk 30.

⁵⁰ Protokol XIV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.48.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Jutt käis inimõiguste ülddeklaratsiooni peatükist 21 ning kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakti artiklist 25.

⁵³ Narva linnavolikogu XXI koosseisu kuulus 25 saadikut, kuid kõnealusel perioodil varieerub kohalkäinute arv 12–18 inimese ringis.

⁵⁴ Kaldkiri autori poolt lisatud, originaalis: *etnicheskih rossijan*.

⁵⁵ Protokol XIV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.48.

kuulas nad ära ning jättis idavirumaalastele igati positiivse mulje, langetas ta 3. juunil 1993 ikkagi otsuse kohalike volikogude valimise seadus välja kuulutada. Sellest Meri otsusest ajendatuna kurtis Tšuikin ajakirjandusele, et üheskoos Narva linnaeape Vladimir Mižuiga püüdis ta korduvalt saada nõusse Riigikogu esimeest Ülo Nugist, et võimaldada neil tutvustada oma seisukohti parlamendis, kuid spiiker keeldus sellest pidevalt.⁵⁶

12. juunil 1993 kirjutasid Narva linnavolikogu saadikud kohalikus ajalehes emotsionaalselt, et arengud on väga negatiivsed ning riigivõimud jätkavad sama poliitikaga, mis sai alguse juba 1991. aastal koos vabariigi loomisega. Pöördumises tõmmatakse meelevaldseid paralleele USA Michigani osariigiga, mille elanikud vaevalt nõustuks, kui neid kohustataks valida kohalikku organisse üksnes indiaanlastest põliselanikke.⁵⁷ Linnavolikogu selline sõnakasutus ja spekulatsioonid on selge märk sellest, et otsiti väga aktiivselt inimeste toetust ning ei peljatud ka sellist otsest hirmutamist.

Samal ajal kutsuti linnavolikogu liige Juri Mišin Kaitsepolitseisse vestlusele. Mišini enda arvates oli ajendiks tema väljaütlemine kohtumisel Vene asevälisministri Anatoli Adamišiniga, kus ta rõhutas, et Vene vägede olemasolu Eestis on garantiiks vene küsimuse lahendamisel riigisiselt.⁵⁸ Täpset Kaitsepolitsei osalust sündmustes on raske määrata dokumentide ligipääsupiirangute tõttu. Kaitsepolitseiamet eraldi asutusena moodustati 23. juulil 1993⁵⁹ ning aastaraamatuid hakati välja andma alles 1998. aastal. Meedia aga ilmselt polnud uue struktuuri tööga eriti kursis, kuna selle tegevusest on 1990ndate esimesel poolel meedias üldjuhul vähe juttu olnud.⁶⁰

19. juunil 1993 piketeerisid Narva elanikud Peetri väljakul välismaalaste seaduse eelnõu vastu. Tähelepanuväärne on, et väljakul olid korraga NSVLi, Eesti Vabariigi ja Vene keisririigi lipud.⁶¹ 21. juunil 1993 võttis Riigikogu vastu välismaalaste seaduse esialgse versiooni. Seadus põhjustas Eesti venekeelse elanikkonna hulgas pahameelt⁶² ning president Lennart Meri oli sunnitud selle välja kuulutamata jätma. Samuti saatis

⁵⁶ Narvskaja gazeta, 5.06.1993.

⁵⁷ Narvskaja gazeta, 12.06.1993.

⁵⁸ Narvskaja gazeta, 19.06.1993.

⁵⁹ RT I 1993, 53, 734.

⁶⁰ Mäe, Andres. Uurimus: Eesti Vabariigi luurest (Intelligence) ja vastuluurest (Counter Intelligence). Eesti salateenistuse võimalikud eesmärgid. Käsikiri. Tartu Ülikool 1993.

⁶¹ Narvskaja gazeta, 22.06.1993.

⁶² Molodezh Estonii, 22.06.93; 26.06.93.

L. Meri seaduse ekspertiisiks OSCEsse ning Euroopa Nõukokku. M. Laar väidab, et see oli osa hästi ettevalmistatud plaanist, kuna niiviisi püüti veenda läänერიike, et seadus muudetakse pehmemaks. Eesti valitsuse aktiivsemaks abistajaks selles küsimuses oli Rootsi peaminister Carl Bildt.⁶³ Huvi välismaalaste seaduse vastuvõtmise protsessi vastu oli välismaal tõepoolest suur.⁶⁴

28. juunil 1993 toimunud Narva linnavolikogu istungi olulisemaks küsimuseks kujunes arutelu vastse seaduse üle.⁶⁵ Avalikkuse huvi kinnitab ka kodanikuaktivistide ja meedia osavõtt istungist, mis polnud 1990ndate alguses Narva linnavolikogu istungite puhul eriti sage praktika. Linnavolikogu ees korraldati ka pikett, mille üks eestvedajaid J. Moskaljov rõhutas, et linnavolikogu peab aktiivselt tegutsema, muidu minetab see rahva silmis usalduse. Linnavolikogu esimehe Vladimir Tšaikini sõnul on peetud läbirääkimisi peaminister Mart Laariga, kuid need ei kandnud Tšaikini arvates vilja. Näiteks oli Tšaikin teinud Laarile ettepaneku täpsemalt määratleda püsielaniku definitsioon ning muuta seaduse ulatust, et see kehtiks ainult nende isikute suhtes, kes saabusid Eestisse pärast seaduse vastuvõtmist. Samuti avaldas ta lootust, et OSCE ülemkomissari Max van der Stoeli sekkumine aitab olukorra paranemisele kaasa.⁶⁶ Laar ise lootis aga, et seadus mobiliseerib Eesti muukeelset elanikkonda teisel viisil, sundides neid otsustama oma riikliku identiteedi asjus.⁶⁷

Linnavolikogu saadikud meenutasid oma käiku Peterburisse, kus peeti pressikonverentsi ning tutvustati olukorda. Samuti räägiti „pingelisest“ kohtumisest peaminister Laariga, mis leidis aset vahetult enne välismaalaste seaduse vastuvõtmist. Saadik Juri Mišin pakkus välja spetsiaalse komitee loomise, mille ülesandeks oleks kodanike aktsioonide korraldamine. Mišin ütles ka, et oleks vaja korraldada referendum, ning tõi välja, et teatud määral see on juba toimumas, kuna inimesed valivad Eesti ja Vene passide vahel.⁶⁸ Järgnenud arutelu käigus pani saadik V. Homjakov ette vaadelda seadust „teiste diskrimineerivate seaduste ahelas“. Temagi pakkus välja viia Narva püsielanikkonna seas läbi küsitlus linna juriidilise eristaatuse kohta, mis peaks praktikas tagama selle, et kõik Toompeal langetatud otsused hakkavad Narva haldusterritooriumil kehtima alles pärast heakskiitu linnavolikogu

⁶³ Laar 2015, lk 240–241.

⁶⁴ Postimees, 2.07.1993.

⁶⁵ Protokol XV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.49.

⁶⁶ *Ibid*, lk 1–4.

⁶⁷ Laar 2015, lk 238.

⁶⁸ Protokol XV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.49, lk 4.

poolt.⁶⁹ Saadik G. Livšits heitis kolleegidele ette, et selliste soovitustega töötavad nad teiste linnavolikogu liikmete vastu, kuna linnavolikogu laialisaatmisega lõppenud kriis 1991. aastal algas sarnaselt. Mitmed saadikud rõhutasid korduvalt, et nad nõuavad *diskrimineerivate* seaduste kehtivuse lõpetamist Narvas, kuid peavad oluliseks Narva jäämist Eesti Vabariigi koosseisu.⁷⁰

Konkreetsed kuupäevad – 16. ja 17. juuli 1993 – referendumi läbiviimiseks pakkus saadik V. Malkovski, põhjendades ürituse kahel kuupäeval toimumist suve spetsiifikaga. Temagi pakkus välja võimaldada hääletamist ettevõtetes.⁷¹

Istungist osa võtnud Eesti Vabariigi Ülemnõukogu saadik S. Sovetnikov pidas istungi lõpus emotsionaalse kõne, kus kritiseeris teravalt Laari valitsust; väitis, et ähvardas viimast paralleelidega 1944. aastaga („Venekeelsed ei lähe kusagile ära, vaid seda on sunnitud tegema eestlased!“), ning kutsus üles otsima toetust „Eesti progressiivse avalikkuse“ seas⁷². Linnavolikogu istungi lõppotsus oli ka emotsionaalsemat laadi: tekstis väidetakse, et tulenevalt välismaalaste seadusest on „valdav enamik Eesti vene kogukonnast täna silmitsi deporteerimise ähvardusega“. Lisaks tehakse meelevaldseid üldistusi: „enam kui pool miljonit Eesti elanikest on kuulutatud illegaalseteks immigrantideks“, kellele teeb Eesti kodakondsuse saamise võimatuks selle vastuvõtmise keeld töötute puhul. Tegemist on ilmselgelt faktide teadliku väänamisega, kuna märkimisväärsel osal mitte-eestlastest oli juba Eesti kodakondsus olemas⁷³ ning kindlasti polnud kõik muukeelsed elanikud töötud.

Lisaks referendumi toimumiskuupäevadele ning korralduskomisjoni moodustamisele pandi istungil paika ning kiideti heaks ka küsitluse lõplik sõnastus: „Kas Te soovite, et Narva Linn saaks rahvuslikterritoriaalse autonoomia staatuse Eesti Vabariigi koosseisus?“⁷⁴

30. juunil 1993 peetud istungist võttis osa ka mitu Riigikogu saadikut, peaministri nõunikud Indrek Tarand ja Aimar Altosaar ning mitme ministeeriumi esindajad ning minister ja Eesti delegatsiooni juht kõnelustel Venemaaga Jüri Luik. Viimase osavõtt

⁶⁹ *Ibid*, lk 8.

⁷⁰ *Ibid*, lk 8–10.

⁷¹ *Ibid*, lk 11.

⁷² *Ibid*, lk 11–12.

⁷³ Sarv 2002, lk 22.

⁷⁴ Protokol XV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.49, lk 14. Vn „Hotite li Võ, chtobõ g. Narva imela status nacionalno-territorialnoj avtonomii v sostave Estonskoj Respubliki?“.

on selge märk mitte üksnes arutlusel olnud küsimuste staatusest, vaid ka nende olulisusest Eesti-Vene kõneluste kontekstis. Luik ütles, et välismaalaste seadus pole venekeelse elanikkonna vastu suunatud.⁷⁵

Istungil arutati referendumi läbiviimise tehnilisi küsimusi. Nii pakkus saadik J. Barkov, et soovi korral võiksid referendumil hääletada ka Narva-Jõesuu elanikud. V. Tšuikin põhjendas seda asjaoluga, et Narva-Jõesuu ja Narva linn moodustavad territoriaalse terviku ning linnavolikokku on valitud ka Narva-Jõesuu esindajad. Saadik B. Homjakov tõi välja, et linnaelanike hulgas valitseb teadmatus ettevalmistatavast, ning soovitas rohkem teavitustööd teha. V. Tšuikin ütles, et samal päeval leidis aset ka kohtumine OSCE ülemkomissari M. van der Stoeliga, viimasele selgitati linnavolikogu seisukohti ning anti ka dokumente, mis tõestasid emigratsiooni kasvu uute seaduste vastuvõtmise taustal.⁷⁶ Ilmselt tuginedes oma hiljutise visiidi muljetele, kirjutab M. van der Stoel L. Merile 1. juulil 1993 saadetud kirjas, et seadusel on ka laiem, s.o psühholoogiline efekt inimestele, kes on Eestis juba mitukümmend aastat elanud.⁷⁷

J. Luik pidas kõne, kus ütles, et Tallinnas paiknevate võimuasutuste esindajatel on Narvaga keeruline suhelda. Siinkohal olgu mainitud, et kogu Narva linnavõimude ja riigi esindajate arutelu käis vene keeles. Ta rõhutas, et *välismaalase* staatusel ei tohiks olla negatiivseid konnotatsioone ning selle kasutuselevõtu eesmärgiks on kõigest mittekodanike tähistamine. Luik ütles ka, et seadus ei mõjuta majandusküsimusi, kuna vastavad riikidevahelised kokkulepped⁷⁸ on juba sõlmitud. Lisaks mainis minister Luik õiguskantslerilt saadud soovitusi loobuda referendumi korraldamisest, kuna see on vastuolus põhiseadusega. Saadik N. Sinjakova ütles seepeale, et otsus referendumi korraldamise kohta ei ole suunatud valitsuse vastu, vaid on „kõigest katse näidata, et meie siin <Eestis – I. L.> oleme samad inimesed, nagu kõik teisedki“. Ta rõhutas, et Venemaa nõusolekuta inimeste tunnistamist Vene kodanikeks võib kvalifitseerida Venemaa siseasjadesse sekkumiseks.⁷⁹ Keeleliste nüanssidele ja nende küsitavale

⁷⁵ *Ibid*, lk 17.

⁷⁶ *Ibid*, lk 18–20.

⁷⁷ Letter from HCNM to the President of Estonia regarding non-citizens. 1.07.1993. Internetis kättesaadav: <http://www.osce.org/hcnm/30435?download=true>. Otsing: 28.04.2015.

⁷⁸ Piirsalu, Jaanus. „Eesti ja Venemaa pensionilepingu jõustamine võttis aega 14 aastat“. 17.10.2007. Internetis kättesaadav: <http://epl.delfi.ee/news/eesti/eesti-ja-venemaa-pensionilepingu-joustamine-vottis-aega-14-aastat?id=51105153>. Otsing: 3.05.2015.

⁷⁹ Protokol XV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.49, lk 22.

kõlale pööras tähelepanu ka riigikogulane A. Peljas, kelle sõnul on uut dokumenti keeruline vene keeles nimetada kuidagi teisiti kui välismaalase passiks⁸⁰ ning inimestel pole põhjust karta deporteerimist. Riigikogulane A. Ojasalu omakorda juhtis tähelepanu sellele, et seadus pole veel presidendi allkirja saanud. Ta küsis linnavolikogu liikmetelt, kas seaduse kuulutamata jätmise korral jääks referendum ära, ning olles saanud negatiivse vastuse, tõdes, et järelkult polegi seadus piirkonna olulisemaks probleemiks. Samuti hoiatas ta kavandatud referendumini põhiseadusvastasuse eest, kuna sellest „ei tule midagi head välja, sotsiaalne olukord halveneb“.⁸¹ Välisministri nõunik R. Mälk ütles, et piirivalve töögrupis tehakse tööd jõudmaks Vene poolega kokkuleppele, mis lihtsustaks Narva ja Jaanilinna (Ivangorodi) elanike liikumist üle piiri, ning hoiatas, et referendum ohustab „usaldust, millele need kokkulepped tuginevad“.⁸² Saadik V. Homjakov ütles, et Narva elanikud ei tunne piisavas ulatuses kaasatust riigi institutsioonide poolt, ning samas rõhutas, et tuleb tagada Narvas „riigikeele toimimine ning riikliku eesti keele programmi rahastus“. Valitsuse tegemata kommunikatsioonialase töö tõi esile sotsiaalministeeriumi esindaja S. Zonov, kes samas küsis, miks eelistavad Narva linnavõimud, rääkides pidevalt sellest, et Tallinnas ei võeta neid kuulda, oma pressikonverentse korraldada Peterburis.⁸³ Ametniku igati loogilisest ning vastamata jäänud küsimusest võib järeldada, et referendumini eestvedajad otsisid aktiivselt tuge Venemaalt, püüdes mobiliseerida sealset avalikkust, ning Toompea oli pigem teisejärgulise adressaadi rollis. Läbivaks argumendiks, mis jäi kõlama mitme saadiku suust, oli Narva elanike kasvav usaldamatus riigi- ja munitsipaalorganite vastu, millest tingituna pidasid linnavõimud vajalikuks küsida arvamust otse rahva käest. Võib eeldada, et selline põhjendus teatud määral kaitses linnavolikogu võimalike pahanduste eest riigivõimude poolt, kuna pretsedendi taga oleks märkimisväärne arv inimesi, keda eestvedajad lootsid hääletamiskastide juurde saada. Selle retoorika kaudseks kinnituseks on ka saadik J. Mišini tsitaat, et referendumini näol on tegemist demokraatia „ülima vormiga“.⁸⁴ Kui J. Luik viitas taas õiguskantsleri kommentaarile, ütles V. Tšuihin, et „täna pole vaja viidata põhiseadusele, kuna me lubame tõlgendada seda enda viisil“. V. Tšuihin lisas, et tema arvates tuleb Riigikogul muuta mõnda

⁸⁰ Vn *passport inostranca*.

⁸¹ Protokol XV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.49, lk 23–24.

⁸² *Ibid*, lk 25.

⁸³ *Ibid*, lk 26–27.

⁸⁴ *Ibid*, lk 27.

põhiseaduse paragrahvi, kuna “täna meie, maksumaksjad, <...> ei ole Eesti rahvas“. Istungi lõpus kinnitati korralduse eest vastutav 15-liikmeline komisjon ning otsustati, et hääletamine leiab aset 16 jaoskonnas⁸⁵. Samuti kinnitati sedeli vorm (vt illustratsioon 1).

Eespool kirjeldatud istungist osavõtnud I. Tarand määrati samal päeval Vabariigi Valitsuse esindajaks Narvas.⁸⁶ M. Laar põhjendab selle institutsiooni loomist ja I. Tarandi ametikohale määramist vajadusega vähendada V. Tšuikini mõjuvõimu ning luua toimiv kanal Narva ja Vabariigi Valitsuse vahel.⁸⁷ Kahtlemata oli oluline ka I. Tarandi kohalolek Narvas, kuna see võimaldas valitsusel toimuvate arengutega paremini kursis olla.⁸⁸

Kui Narva linnavolikogu käis välja autonoomia referendumi kontseptsiooni ja asus seda tutvustama, andis Vabariigi Valitsus mitme kanali kaudu selgelt mõista, et tegemist on põhiseadusvastase tegevusega, mida ei kavatseta tolereerida. Referendumi eestkõnelejad aga probleemi ei näinud ning otsustasid hoiatustest hoolimata ettevalmistustega edasi minna. Kuna V. Tšuikini ja teiste Narva linnavolikogu liikmete retoorikast käis kogu aeg läbi mõte lojaalsusest Eestile, siis ilmselt loodeti, et kõik lõpeb rahumeelselt. On kummaline, et algusest peale ei arutatud linnavolikogus muid stsenaariume kui vaid organi laialisaatmist juhul, kui Eesti võimud tunnistavad referendumi ebaseaduslikuks. See viitab Narva linnaisade lühinägelikkusele ning optimismile. Arvatavasti eeldasid nad, et Eesti keskvoim on hetkel liiga nõrk, et ette võtta otsustavaid samme nende tegevuse vastu.

⁸⁵ *Ibid.*, lk 30.

⁸⁶ RT I 1993, 48, 675.

⁸⁷ Laar 2015, lk 233–235.

⁸⁸ *Ibid.* I. Tarand ütleb M. Laari raamatus, et otsustamine käis kiirelt ja initsiatiiv lähtus peaministri nõunikult Tiit Pruulilt.

3. Eskaleerumine: juuli 1993

1. juulil 1993 palus Riigiduum Vene Föderatsiooni valitsusel rakendada Eesti suhtes sanktsioone, sundides niiviisi Eesti võime oma seisukohti muutma ning „etniliste venemaalaste“ olukorda parandama. Lõppkokkuvõttes ei tulnud sellest suurt midagi välja, sest arutelu vägede väljaviimise üle toimus plaanipäraselt ning majanduslikke sanktsioone otsustas valitsus mitte rakendada.⁸⁹ Vaevalt aidanuks need sanktsioonid Eesti venekeelse elanikkonna olukorda parandada, kuna sotsiaalmajanduslik olukord Narvas 1993. aastal polnud niigi hea.

Juuli alguses toimus Narvas taas mitu suurt meeleavaldust ning V. Tšuiкин töötas aktiivselt meediaga, veenmaks inimesi referendumist osa võtma.⁹⁰ Sama tegid mitmed teised linnavolikogu saadikud.⁹¹ Ettevalmistused referendumiks käisid täie hooga. Samas rõhutasid korraldajad oma seaduskuulekust ning lojaalsust Eestile, lubades võimalikule keelule alluda.⁹² Keeldu aga ei tulnudki.

7. juulil 1993 peetud Narva linnavolikogu istungil oli kohal ka I. Tarand ning tutvustas ennast, rõhutades, et tema taga on „üsnagi lai Eesti poliitiliste jõudude konsensus“ ning et tema ülesandeks on dialoogi loomine poolte vahel. Tarand palus linnavolikogu saadikuid arvesse võtta „presidendi järeleandmisi“, mis seisnesid välismaalaste seaduse välja kuulutamata jätmises, ning loobuda referendumikorraldamise plaanidest.⁹³ Eelmisest linnavolikogu istungist olid osa võtnud mitme ministri esindajad, millest võib välja lugeda üsnagi head koordineeritust nende töös. Sellest annab märku ka 7. juuli istungil kõlama jäänud Narva linna haridusasutuste ühenduse juhataja Galina Oja kommentaar, milles ta kurtis, et haridusministeeriumist tulnud teates palutakse koolidel hoiduda referendumikorraldamisel koostööd tegemast ning ruume pakkumast. Eesti riik tegutses kõiki kanaleid pidi, püüdes referendumit toimumist takistada. Kuigi istungil kõlasid arvamused, et koolijuhtide staatust ei tohiks ohustada, otsustati lõppkokkuvõttes

⁸⁹ Narvskaja gazeta, 6.07.1993.

⁹⁰ Narvskaja gazeta, 3.07.1993.

⁹¹ Narvskaja gazeta, 3.07.1993; 6.07.1993.

⁹² Hommikuleht, 7.07.1993.

⁹³ Protokol XV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.49, lk 32–33.

vastutust ühiselt jagada ning kohustada koole referendumi korraldamiseks vajalikud ruumid ette valmistama.⁹⁴

Linnavolikogu saadiku N. Kulikovi ja Eesti Vabariigi Ülemnõukogu saadiku S. Sovetnikovi pakkumist referendum edasi lükata ning seega olukorda leevendada ei võetud kuulda. Seda põhjendati mh ka van der Stoeli hinnanguga, et referendum korraldamine on igati seaduslik. V. Tšuihin kohtus van der Stoeliga samal päeval, 7. juulil, mõned tunnid enne linnavolikogu istungi algust. Peab tõdema, et van der Stoel ja tema kolleegid ei saanud Eesti võime kohustada, ning seega oli tegemist kõigest soovitustega, mille suhtes nii mõnedki Eesti juhtivpoliitikute lähikondlased olid väga kriitilised: nii nimetas Inimõiguste Instituut⁹⁵ missiooni tegevust „kaudseks Vene imperialismi tööriistaks“.⁹⁶ Mitmed saadikud kartsid referendum edasilükkamist, kuna linnavolikogu sellist käitumist võiks tõlgendada ebakindlusena ning referendumist osavõtt oleks liiga madal või jääks kogu üritus üldsegi ära. Lõppkokkuvõttes pandi paika referendum läbiviimise üksikasjad: mh otsustati, et hääletusel saavad osaleda täisealised (18 a ja vanemad) Narva püsielanikud, sõltumata kodakondsusest ja rahvuslikust kuuluvusest, kuigi püsielaniku definitsiooni ei täpsustatud. Inimestel oli valida üksnes vastuste „jah“ või „ei“ vahel, võimalust olla vastu püstitatud küsimusele ning seda ka sedelil väljendada seega polnud. Märkimisväärne seik on ka otsuses öeldud kohustus lähtuda Eesti Vabariigi seadustest referendum ettevalmistusel ja läbiviimisel. Markantseks teeb selle asjaolu, et õiguskantsleri hinnang referendum põhiseadusvastase iseloomu kohta oli korduvalt linnavolikogu liikmeteni viidud. Ajalooline otsus korraldada referendum võeti vastu selge enamusega: 14 poolt, 1 vastu, 1 erapooletu.⁹⁷ Samal päeval pidas istungit ka Sillamäe linnavolikogu ning otsustas referendum toimumise kuupäevaks määrata 17. juuli 1993.⁹⁸

On loogiline eeldada, et Narvas kohapeal tegutses lisaks I. Tarandile teisigi valitsuse esindajaid, veenmaks inimesi referendumil mitte osalema ning n-ö kuulates maad.

⁹⁴ *Ibid*, lk 34.

⁹⁵ Tegemist on mitme juhtiva Isamaa(liidu) poliitiku osalusel asutatud ja tegutseva organisatsiooniga. Vt Haruoja, Merle. Inimõiguste Instituudi tegevus 1992–2011. 10.12.2011. Internetis kättesaadav: <http://www.eihr.ee/wp/wp-content/uploads/2012/05/Haruoja.pdf>. Otsing: 29.04.2015.

⁹⁶ Lahelma, Timo. „The Role of the CSCE Missions in Preventive Diplomacy – The Case of Estonia (August 1993 – June 1994).“ In: Staffan Carlsson (ed.), *The Challenge of Preventive Diplomacy. The experience of the CSCE*. Stockholm: Ministry for Foreign Affairs, 1994. Lk 91.

⁹⁷ Protokol XV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.49, lk 37–41.

⁹⁸ Postimees, 7.07.1993.

Vabariigi Valitsusele referendumi ettevalmistuste kohta teadaoleva täpset ulatust on raske määrata. M. Laar väidab, et Kaitsepolitseiameti ametnik viibis V. Tšukini kõrvalkabinetis ning vahendas valitsusele infot, näiteks kopeerides toona faksi teel käinud kirjavahetust Venemaaga.⁹⁹ See aga paneb Eesti võimude reaktsiooni kohta küsima: kui Vabariigi Valitsusele oli teada, et Venemaa osalus referendum korraldamisel on märkimisväärne, siis mis põhjusel piirdus õiguskantsler referendumit hukka mõistva otsuse tegemisel põhiseadusvastasuse argumendiga, jättes niivõrd olulise teguri mainimata? Loogiline järeldus seisneb selles, et Eesti võimudel kas polnud piisavalt tõendeid Venemaa osaluse kohta, et neid päevavalgele tuua, või siis otsustati tõhusamate Eesti-Vene riikidevaheliste läbirääkimiste nimel nende väljatoomisest hoiduda. Suure tõenäosusega kipub M. Laar oma raamatus toimunut ka teatud määral müstifitseerima, näiteks kirjeldades detailselt toonase Peterburi linna välissuhete komitee juhi Vladimir Putini ammust vimma Eesti vastu,¹⁰⁰ mis võis M. Laari käsitletuse järgi mängida referendum arengutes võtmerolli.

Olenemata sellest, et konkreetsed sündmused leidsid aset Narvas, oli Eesti Vabariigi seisukohalt ülimalt oluline nende kommunikeerimine välismaailmale Tallinnas paiknevate saatkondade diplomaatide ja meedia kaudu. Lisaks rahvusvahelise üldsuse veenmisele, et hiljuti vastuvõetud seadused ei piira venekeelse elanikkonna õigusi, tehti ka aktiivset tööd meediaga ning selleks lükati ette ajakirjanikele *õige* mulje jätanud, toona Eesti Instituudis töötanud Peeter Volkonski.¹⁰¹ P. Volkonski oleks pidanud siis ajakirjanikke veenma, et venekeelseid inimesi Eestis ei diskrimineerita ning kogu küsimus on üles puhutud. Tõsi küll, Volkonskil polnud valitsuse ametliku kõneisiku staatust vms, kuid sellegipoolest tundub kriisiolukorras n-ö kunstiinimese kasutamine suhtluses ajakirjanikega tänapäeval vägagi riskantse sammuna. Samas, mõned kriitikud toovad välja, et ka M. Laar ise polnud mõnikord oluliste intervjuude ajal piisavalt veenev. P. Volkonski aga pidi toimima vahelülina Eesti venekeelse elanikkonna ja Vabariigi Valitsuse vahel.¹⁰²

8. juulil 1993 otsustas Riigikogu hoolimata kahe fraktsiooni pakkumisest piirata Sillamäe ja Narva linnavolikogude tegevust seda mitte teha¹⁰³ ning võttis

⁹⁹ Laar 2015, lk 235.

¹⁰⁰ Laar 2015, lk 232.

¹⁰¹ Laar 2015, lk 236–243.

¹⁰² Hommikuleht, 26.02.1993.

¹⁰³ Postimees, 9.07.1993.

välismaalaste seaduse vastu.¹⁰⁴ Seaduse vastuvõtmine põhjustas ohtralt kriitikat. Samuti reageerisid sellele Vene võimud, kasutades diskrimineerimise retoorikat¹⁰⁵ ning väljendades muret, et Eesti võimud võivad kriisi lahendamiseks kasutada relvastatud jõude.¹⁰⁶ M. Laar väidab ka, et pakkumised sekkuda kõlasid ka mitmelt Eesti Kaitseväge juhtival kohal olnud ohvitserilt, kes juba võtsid ette väga konkreetseid samme: kindralmajor Aleksander Einseln kuulutas välja mobilisatsiooni ning major Johannes Kert uuris Narva maastiku sõjaliseks tegevuseks kasutamise võimalusi. Kuid muidugi pidid nad sellistest variantidest loobuma ja andma vastavad käsud ka alluvatele.¹⁰⁷ Sääraseks reaktsiooniks andsid põhjust valeandmed Vene vägede osalisest mobiliseerumisest ning piiri taha kogunemisest. Need jõudsid Eestisse Läti eriteenistuse kaudu, kuid suure tõenäosusega oli tegu Vene provokatsiooniga.¹⁰⁸ Küll aga lubas siseministeerium juba nädal aega varem vajaduse korral Narva linna täiendavad korrakaitseüksused sisse tuua.¹⁰⁹

Sõjalise interventsiooni hirm oli põhjendatud sellega, et piiri taga, Kingissepa linnas Leningradi oblastis olid laagris äsja Transnistriast Venemaale tagasi pöördunud kasakad. Kes täpselt oli nad sinna kutsunud ning kuidas neisse suhtuti, on ehk huvitavamaid küsimusi, millele paraku pole täpset vastust. V. Tšuikinit pikalt tundnud ja 1993. aastal Narva elektrivõrgu eest hoolt kandnud organisatsiooni juhina töötanud Rein Annik ütleb, et Tšuikin on Moldovast pärit ning seega oli tal referendumit korraldades sealne eeskuju silme ees, kuna ta käis endiselt seal ja hoidis kontakte. R. Annik lisab ka, et oli tunnistajaks sellele, kuidas ühel 1993. aasta suvepäeval väljus Tšuikini kabinetist kolm kasakat, kes pidid viimase sõnul oma jõududega appi tõttama, kui vajadus tekib.¹¹⁰ Kasakate arvu ja päritolu kohta on teateid vähe: Laar kasutab ebamäära *mitusada*¹¹¹ ning Tšuikin ütleb, et need olid hiljuti tulnud konfliktipiirkonnast.¹¹² Aastaid hiljem väidab Tšuikin, et ta olevat kasakatele öelnud,

¹⁰⁴ RT I 1993, 44, 637.

¹⁰⁵ Päevaleht, 12.07.1993.

¹⁰⁶ Kommersant, 15.07.1993.

¹⁰⁷ Laar 2015, lk 243–244.

¹⁰⁸ Muuli, Kalle. Isamaa tagatuba. Mart Laari valitsus 1992–1994. Tulimuld. Tallinn, 2012. Lk 182–185.

¹⁰⁹ Postimees, 1.07.1993.

¹¹⁰ Simson, Priit. „Sündimata jäänud Eesti Transnistria“. Eesti Päevaleht. 17.07.2013. Internetis kättesaadav: <http://epl.delfi.ee/news/arvamus/priit-simson-sundimata-jaanud-estti-transnistria?id=66452840>. Otsing: 29.04.2015.

¹¹¹ Laar 2015, lk 245.

¹¹² Ashihmin 2013.

et nemad „ei segaks“, kuna referendumil soovitakse ausat tulemust saada.¹¹³ Kasakate näol polnud tegemist Vene armee või muu jõustruktuuri koosseisu inkorporeeritud üksusega ning Vene võimud kinnitasid vahetult enne referendumi toimumist, et „pädevad organid teevad kõik vajaliku, tagamaks kontrolli üksikute Vene kodanike ja grupeeringute liikumise üle Venemaa territooriumilt“.¹¹⁴ Vastavaid käske andis suure tõenäosusega Peterburi linna välissuhete komitee juhi rollis olnud Vladimir Putin, kellega Tšuikin käis Peterburis endises KGB-residentsis kohtumas ja olukorra ebastabiilsuse üle kurtmas.¹¹⁵ Koha valik oli ilmselt tingitud sellest, et küsimus puudutas otseselt piirivalve tegevust ning kõnealusel perioodil kuulus piirivalve 1992.–1993. aastal eksisteerinud Vene Föderatsiooni julgeolekuministeeriumi haldusalasse.¹¹⁶ Ilmselt ei olnud Tšuikin see, kelle sõna kasakad kohe kuulda võtaks, siit ka vajadus pideva kommunikatsiooni järele Peterburi ja V. Putiniga. Kuna Peterburi linnavõimudel oli kontroll piiri üle, saab eeldada, et Peterburi linnapea Anatoli Sobtšak ja V. Putin otsustasidki lõppkokkuvõttes sõjalisest sekkumisest hoiduda. Selle järele polnud ka vajadust: Eesti võimud jõudu ei kasutanud ning rahutustega lõppenud provokatsioone ei leidnud Narvas aset ei referendumile eelnenud päevadel ega referendumi toimumise ajal. Pigem seisnes kasakate funktsioon selle kriisi puhul vastavasisuliste signaalide edastamises – kui sekkute *teie* (Eesti Vabariik), teeme seda ka *meie* (ebamäärase päritoluga relvastatud mehed).

9. juulil 1993 toimus Narva linnavolikogu hoones referendumi läbiviimise komisjoni avalik istung. Inimesi kutsuti üles referendumi läbiviimiseks raha annetama. Selgitati välja jaoskondade paiknemise täpsed kohad, otsustati eelhääletuse võimalikkuse üle.¹¹⁷ Õhtul ütles president Meri telepöördumises rahva poole, et välismaalaste seadus ei ole diskrimineeriv ning on oluline verstapost Eesti teel tagasi Euroopasse.¹¹⁸ Ilmselt selleks, et ohjeldada kohaliku meedia mõju Narva referendumi toetamisel, otsustas valitsus Narva raadio üle anda riigiettevõttele Viru Infokeskus.¹¹⁹ Ei saa öelda, et Narvskaja Gazeta oleks tegutsenud puhtalt linnavalitsuse ja -volikogu

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ Kommersant, 15.07.1993.

¹¹⁵ Ashihmin 2013.

¹¹⁶ Ukaz Prezidenta RF ot 24.01.1992 N 42 „OB OBRAZOVANII MINISTERSTVA BEZOPASNOSTI ROSSIJSKOJ FEDERACII“. Prezident Rossii. Internetis kättesaadav: <http://graph.document.kremlin.ru/page.aspx?1234152>. Otsing: 28.04.2015.

¹¹⁷ Narvskaja gazeta, 8.07.1993.

¹¹⁸ Narvskaja gazeta, 13.07.1993.

¹¹⁹ RT I 1993, 48, 690.

organina, kuna Vabariigi Valitsuse ja Riigikogu tegevust on kenasti kajastatud. Pidevalt on ilmunud ka I. Tarandi kirjutisi või usutlusi temaga. Küll aga oli ajaleht piisavalt mõjukas ning näiteks viimase nädala jooksul enne referendumit ilmus ajalehe esikaanel lühikeste tabavate teadete vormis üleskutseid referendumist osa võtta. Selleks oli referendumi läbiviimise mõtet väga huvitavalt tõlgendatud ning selle vajalikkust põhjendatud: esimeses kõrvutatakse abstraktsete Ivani ja Juhani lihtsate inimlike soovide samasust. Teises lühidalt võetakse kokku, mida autonoomia staatus tähendab: „ei“ diskrimineerivatele seadustele, emakeel võrdseks riigikeeleks jms. Kolmandas minnakse juba emotsionaalsemaks: „jah“-vastust referendumil võrdsustatakse järgmisega: „katus pea kohal, leib laual, laste naer kodus ja sinu rahulik tulevik“. On teisigi sääraseid teateid.¹²⁰ Kindlasti oli õigete sõnumite kommunikeerimisel Narva elanikele referendumi ettevalmistamisel võtmeroll. Ka valitsuse esindajad ei peljanud omapäraseid nutikamaid võtteid: I. Tarand koos abilistega kleepis Narva täis plakateid, mõned neist olid ka täiesti uskumatu sisuga üleskutsed referendumit boikoteerida, kuna selle taga on lisaks fašistlikule Eesti valitsusele Pentagon ning ülemaailmne sionistide kokkulepe Iisraeli eriteenistuse Mossadi kaudu.¹²¹ Raske öelda, kas keegi sedavõrd absurdset sõnumit uskuma ka jäi, aga samas ei kujuta me tänapäeval täpselt ette tavalise nõukogude inimese (kes valdav enamik Narva elanikest olidki) mõttemaailma ja hirne aastal 1993. Ilmselt oli plakateid teisigi, Muuli toob oma raamatus esile vaid kõige värvikama.

Samal päeval, 9. juulil, Helsingis esitatud CSCE Parlamentaarse Assamblee deklaratsioonis soovitatakse Eesti võimudel seadusi paremaks muuta ning Venemaal ja Eestil pidada dialoogi Vene vägede väljaviimiseks Eesti territooriumilt.¹²² Märkimisväärne on asjaolu, et teinegi soovitus on paigutatud „Vähemuste küsimuste“ peatüki alla, ehk suure tõenäosusega peeti CSCEs vägede väljaviimisega viivitamist oluliseks teguriks, mida ehk Venemaa võib ära kasutada Eesti venekeelse elanikkonna olukorra stabiliseerimiseks.

12. juulist 1993 alates peeti eelhääletust, 14. juuli õhtuks oli hääletamas käinud u 1000 Narva elanikku.¹²³ 16.–17. juulil peetud referendum toimus ladusalt.

¹²⁰ Narvskaja gazeta, 8.07.1993, 10.07.1993, 13.07.1993.

¹²¹ Muuli 2012, lk 188–189.

¹²² Final Helsinki declaration of the CSCE Parliamentary Assembly. Internetis kättesaadav: <http://www.osce.org/pa/40648?download=true>. Otsing: 28.04.2015. Lk 14.

¹²³ Narvskaja gazeta, 17.07.1993.

Provokatsioonide ei korraldatud ning üksikuid teateid võltsimise kohta on keeruline tõeks pidada või ümber lükata. 18. juuli öösel ametlikult väljakuulutatud tulemuste kohaselt võttis referendumist osa 33 816 inimest ehk 54,8% Narva hääleõiguslikest elanikest. Neist 97,2% ehk 32 885 väljendas oma poolehoidu autonoomiale. Teiste andmete kohaselt käis hääletamas tunduvalt vähem inimesi, s.o u 16 000.¹²⁴ Valitsuse ametlikus teates seisab, et referendumil osales „faktiliselt alla 50% Narva elanikkonnast, nende seas ka Narvas asuvad Vene Föderatsiooni kodanikud“.¹²⁵ Suhteliselt väike osalus on ilmselt tingitud mitmest tegurist. Esiteks tegemist oli suve keskpaigaga, kui osa inimesi viibib linnast eemal. Teiseks toimus hääletamine reedel ja laupäeval ning eelhääletusest võttis osa suhteliselt vähe inimesi. Kolmandaks asjaoluks oli aga Narva elanike suhtumine referendumisse kui sellisesse, mis oli ehk osaliselt tingitud inimeste kasvavast skepsisest Tšuikini ja tema lähikondlaste tegevuse suhtes ning ka Vabariigi Valitsuse esindajate vastutegevusest, k.a meedias. Valitsuse esindajad olid häälekad rääkima referendumide ebaseaduslikkusest, seega võis osa inimesi osavõttust loobuda, kartes riigi negatiivset reaktsiooni. Tänapäevalgi järeldavad nii tavalised inimesed kui ka üks Narva juhtivaid poliitilisi figuure Mihhail Stalnuhhin, et kuna referendumit ei mäleta eriti keegi, siis järelikult polnud see inimeste jaoks niivõrd oluline sündmus.¹²⁶ I. Tarand ütleb, et referendumide tulemused ei tulnud talle üllatusena.¹²⁷ Õhtusel pressikonverentsil võttis I. Tarand ohjad enda kätte ja kasutades ära Narva linnajuhtide umbkeelsust ja aeglust, ütles kohalviibinud välismaistele ajakirjanikele, et referendum on läbi kukkunud, kuna osalus jäi alla 50%.¹²⁸ Võib siiski eeldada, et korraldajate toodud numbrid peavad paika ning kajastavad tegelikku olukorda, I. Tarand ja valitsus aga püüdsid referendumit nõrgestada ja olematuks teha ka selle toimumise järel, siit ka selline sisuliselt põhjendamatu statistika.

Narva linnajuhtid rõhutasid referendumide järel meedias korduvalt, et nüüd peab selle tulemustega edasi minema ning võitlust jätkama.¹²⁹ Peaminister M. Laar tegi referendumide puhul avalduse, milles ütles mh seda, et valik on nüüd Narva

¹²⁴ Postimees, 17.07.1993.

¹²⁵ Rahva hääl, 22.07.93.

¹²⁶ Simson 2013.

¹²⁷ Narvskaja gazeta, 31.07.1993.

¹²⁸ Rajalo, Priit. „Laar: Narvale selja pööramine oli viga“. „Aktuaalne kaamera“, ETV. 26.04.2015. Internetis kättesaadav: <http://uudised.err.ee/v/eeesti/100a1973-9bba-462a-b8a0-7a16804faa6d>. Otsing: 29.04.2015.

¹²⁹ Vrdl Narvskaja gazeta, juuli 1993; Postimees, juuli 1993.

linnavolikogu juhtide käes – kas konfrontatsiooniga jätkatakse või muututakse konstruktiivsemaks.¹³⁰ Vene välisministeeriumi esindaja Aleksei Gluhhov ütles kommentaaris uudisteagentuurile Interfax, et Eesti venekeelse elanikkonna probleeme tuleb lahendada konstruktiivselt. Samas käis tema jutust läbi ka kõhklus referendumi juriidilise vastuvõetavuse osas.¹³¹ 22. juulil aga ütles Eesti-Vene läbirääkimiste Vene Föderatsiooni delegatsiooni juht Vassili Svirin, et referendum on „täiesti Eesti siseasi“. Seejuures rõhutas ta: „Venemaa ainus ülesanne praegu on saavutada venekeelse elanikkonna õiguste kaitse.”¹³²

Ka referendum järel süüdistasid mitmed riigikogulased Venemaad Eesti siseasjadesse sekkumises,¹³³ samas kui Vene võimud seda jätkuvalt eitasid.¹³⁴ Peterburi linnapea A. Sobtšak olevat proovinud olla vahendajaks Tallinna ja Moskva vahel ning kohtus mõned päevad pärast referendum toimumist L. Meriga Helsingis.¹³⁵ Moskva võimud kutsusid pooli üles dialoogi pidama ning mitte radikaliseeruma.¹³⁶ Augusti alguses ütlesid Narvas visiidil viibinud Vene välisministeeriumi esindajad, et Eesti peaks kinni pidama 1991. aastal sõlmitud lepingutega võetud kohustustest ning kohtlema oma elanikke võrdselt.¹³⁷ Sellist lepitavat retoorikat kasutasid enne referendumit ka teised riigijuhid, nt Carl Bildt.¹³⁸

23. juulil 1993 kohtus Mart Laar Narva suurimate ettevõtete juhtide ja esindajatega.¹³⁹ V. Tšuiकिनile andis valitsuse delegatsioon seejuures mõista, et temasse ei suhtuta kuigi lugupidavalt, kui teda kohtumisele sisse ei lastud. Kohale saabudes tervitas M. Laar esimesena I. Tarandit¹⁴⁰ kui valitsuse esindajat, mis kindlasti mõjus tugevalt Narva linnavõimudele ja seda pealt näinud rahvale. Linnavolikogu 29. juulil 1993 peetud istung oli osaliselt suletud. Istungist võttis osa varem presidendi juurde moodustatud ümarlaua liige Hanon Barabaner. Viimane ergutas linnavolikogu liikmeid ümarlaua tegevusest osa võtma, kuid suurt poolehoidu need pakkumised ei

¹³⁰ Postimees, 17.07.93.

¹³¹ Rahva hääl, 20.07.93.

¹³² Rahva hääl, 23.07.93.

¹³³ Independent, 30.06.1993.

¹³⁴ Kommersant, 21.07.1993.

¹³⁵ *Ibid.* V. Putini võimaliku osaluse kohta pole teada.

¹³⁶ Narvskaja gazeta, 27.07.1993.

¹³⁷ Narvskaja gazeta, 3.08.1993.

¹³⁸ Postimees, 5.07.1993.

¹³⁹ Rahva Hääl, 24.07.1993.

¹⁴⁰ Muuli 2012, lk 189–190.

leidnud. Samal istungil otsustati ka edasi minna sügiseste kohalike valimiste ettevalmistamisega ning referendumi tulemusi pikemalt ei arutatud.¹⁴¹

Siinkohal tekib küsimus, millele pole selget vastust – milleks referendum õieti toimus ja mida taheti sellega saavutada? Kui Narva linnavolikogu ka päriselt lootis autonoomiat Eesti Vabariigi koosseisus, siis millest järeldasid referendumi eestvedajad, et selle plaani õnnestumise korral läheb neil ladusalt uute väljakutsetega – mida sündmuste selline areng oleks ilmselgelt pakkunud – ning unistused hästi toimivast autonoomiast lähevad ka täide? Nagu varemgi öeldud, olid referendumi eestvedajad korduvalt rõhutanud, et peamiseks sooviks oli sisuliselt vetoõigus Riigikogu ja Vabariigi Valitsuse uute õigusaktide suhtes. Samas oleks see kahtlemata toonud kaasa linnavolikogu ja -valitsuse töömahu suurendamise, millega toimetulekuks Narva võimudel vaevalt oleks olnud administratiivset suutlikkust. Isegi kui oletada, et Narva oleks ühendanud jõud Sillamäe ja Kohtla-Järvega ning Kirde-Eestisse oleks tekkinud suurem autonoomne ala, siis oleks see ikkagi nõudnud olulisi muutusi mõlema linna halduskorralduses. Kuigi pidevalt peeti kahe või kolme linna volikogude ühisistungeid ning koostöösuhted olid ilmselt head, siis mõte linnade ühendamisest või ühiste uute haldusstruktuuride loomisest ei käinud ikkagi linnavolikogu aruteludest läbi aastast 1991 saadik. Samuti ei räägitud sellest, kuidas peaks hüpoteetilise referendumijärgse Narva linnavõimu organeid mehitama ning mille arvelt, kuna see ilmselt oleks tähendanud ka lähenevate kohalike omavalitsuste valimiste õigusliku regulatsiooni muutumist.

Arusaamatuks jääb ka passide küsimuse lahendamine. Kui autonoomia hakkaks Narvas kehtima, siis kuivõrd kaugele tagasiulatuvalt oleks linnavolikogul õigus rakendada vetot valitsuse määruste või juba jõustunud seaduste puhul? Seda ei mainita ja tundub, et selle peale isegi ei mõeldud. Referendumi protsessi ajendiks ja katalüsaatoriks olnud seadused olid juba jõustunud ning Narva linnavolikogu loogika selles küsimuses oleks ilmselt läinud vastuollu nende endi deklareeritud vajadustega, mille lahendamise nimel referendum korraldati. Seega, valdav enamik Narva elanikke oleks Eesti riigi silmis olnud endiselt välismaalase staatusega. Ehk siis Narva võimud kas oleks pidanud välja töötama mõne uue passi formaadi ja instituudi (mis kõlab liiga utoopiliselt) või otsima inimestele õiguslikku staatust mujalt. Mujalt ehk

¹⁴¹ Protokol XV sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.49.

Venemaalt tulnud avalikes teadetes oli aga korduvalt rõhutatud,¹⁴² et Venemaa endale sellisel kujul uusi kodanikke ei taha saada, vastupidised seisukohad hakkasid kõlama alles pärast referendumi toimumist.¹⁴³ Selline stsenaarium oleks selgelt läinud vastuollu ka kavatsusega jääda Eesti Vabariigi osaks, millele referendum eestvedajad pidevalt apelleerisid. Vaevalt oleks sellist sündmuste arengut soovinud ka Moskva, mis pidi samal ajal lahendama teisi, tunduvalt teravamaid riigisiseseid probleeme ning ennast rahvusvahelisel areenil kehtestama. Eestit oli 1993. aastaks välisriikide valdav enamik riigina tunnistanud ning territoriaalse terviklikkuse muutmisega oleks kaasnenum ilmselt ohtralt meetmeid Venemaa vastu, mis oleks niigi poliitiliselt ja majanduslikult ebakindlas seisus riiki veelgi nõrgestanud. Veel üks variante oleks seisnenud selles, et Narva inimestele jääks kätte NSVLi passid. Praktika näitab, et mõnes piirkonnas kehtisid NSVLi väljastatud dokumendid ka 20 aastat pärast seda hetke, kui riik lakkas olemast, ning neid omanud inimeste hulk oli märkimisväärne, ületades mitu korda Narva elanikkonda.¹⁴⁴ See aga jällegi oleks tähendanud, et Eesti ja ilmselt ka paljud teised riigid ning rahvusvahelised organisatsioonid oleks ainult NSVLi passi omavaid Narva elanikke käsitlenud kodakondsuseta isikutena, ehk probleem, millest tingituna referendum ellu kutsuti, poleks lahendust saanud.

Seega, relevantssed on kaks hüpoteesi. Esimene neist seisneb selles, et V. Tšuikini olid teatud garantiid Peterburi linna esindajatelt. Referendumi korraldajad ise tunnistavad, et käisid ka B. Jeltsiniga kohtumas, soovitamaks viimasel loobuda Eestiga lepingu sõlmimisest, mis paneks paika riikidevahelised suhted.¹⁴⁵ Kuid Moskvast ei võetud nende argumente kuulda. Ilmselt seepärast ning ka Narva geograafilisest paiknemisest tingituna otsiti sidemeid just Peterburiga.

On teada, et pärast Nõukogude Liidu lagunemist polnud B. Jeltsini ning A. Sobtšaki suhted kuigi head ning käis laiem konkurents mõju pärast.¹⁴⁶ Nagu öeldud, Narva

¹⁴² Kallas 2000, lk 64.

¹⁴³ Kommersant, 28.07.1993.

¹⁴⁴ „Kishinev otmenjaet sovetskie passporta“. Pridnestrov’e, 12.04.2014. Internetis kättesaadav: <http://newspmr.com/novosti-moldovy/10254>. Otsing: 7.05.2015.

¹⁴⁵ Ashihmin 2013.

¹⁴⁶ Vrdl nt Sobtšaki tütre Ksenja intervjuud selle kohta. „Ksenia Sobchak – ob otce: „On by vyshel na Bolotnuyu““. 13.08.2012. Internetis kättesaadav: <http://kseniya-sobchak.com/kseniya-sobchak-ob-otce-on-vyshel-by-na-bolotnuyu>. Otsing: 30.04.2015.; 1990ndate alguses nii Sobtšaki kui ka Jeltsiniga isiklikult tööalaselt kokku puutunud Alfred Kochi mälestusi: Koch, Alfred. Facebook. 24.05.2014. Internetis kättesaadav: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=787771817923212&id=100000712037223. Otsing: 30.04.2015.

sidemed Peterburi ning A. Sobtšaki ja V. Putiniga isiklikult olid tihedad. Narva inkorporeerimine Leningradi oblasti koosseisu ei tundu seepärast eriti ulmelise variandina. Narva referendum ning üldisem olukorra destabiliseerimine Ida-Virumaal võiski olla osa Venemaa juhtivate poliitiliste figuuride omavahelisest mängust. Kuna rahvusvahelise kogukonna süüdistused konflikti õhutamises ja kriisi põhjustamises oleksid tulnud Moskva – kui pealinna – ja seega B. Jeltsini meeskonda kuuluvate juhtivate poliitikute ja ametnike kaela, oleks selline stsenaarium võinud olla kasulik B. Jeltsini riigisisestele oponentidele.

Teine hüpotees on aga lihtsam ning selle põhituum seisneb selles, et suurt agendat kogu referendumiprotsessi taga polnudki. Põhjalikum kontseptsioon, milliseks referendumijärgse Narva elu kujuneb, avaldati alles pärast referendumitoimumist.¹⁴⁷ Referendumi eestvedajad lähtusid konjunktuurist ning edaspidisele ei mõeldud. Sellise variandi puhul täitis referendum ka oma eesmärgi –probleemile pöörasid tähelepanu kõik pooled (Eesti, Venemaa, Narva elanikud, rahvusvaheline üldsus, eelkõige OSCE kaudu). See ongi oluline: sisuliselt ei muutnud referendum midagi, vaid mobiliseeris Narva elanikke ning see oleks tõstnud selle eestvedajate poliitilist populaarsust, mis oleks olnud neile eriti teretulnud just enne kohalikke valimisi. V. Tšuiкин ise ütleb, et peab referendumitulemusi „heaks aluseks läbirääkimisteks parlamendi ja valitsusega seaduste paremaks muutmisel“.¹⁴⁸

Ei ole lihtne välja selgitada, kumb neist kontseptsioonidest peab paika. Teise kasuks räägib see fakt, et arhiividest või ajalehtedest on puudu mõni suuremahulisem autonoomse Narva kontseptsioon. Ehk siis referendumijärgse Narva poliitikakujundus poleks olnud sugugi jätkusuutlik. Esimese kinnitamiseks on aga vaja tõendeid Narva ja Peterburi linnavõimude vahelise mitteformaalse suhtluse kohta või muude vestluste salvestusi, mida eespool mainitud linnade poliitilised juhtfiguurid omavahel pidasid. Isegi juhul, kui sellised allikad on Kaitsepolitseiameti ja/või FSB arhiivides olemas, siis vaevalt neile järgnevate kümnendite jooksul ligi pääseb. Suure tõenäosusega võib eeldada, et teine hüpotees on rohkem tõele lähedal.

¹⁴⁷ Vt peatükist 4.

¹⁴⁸ Izvestija, 20.07.1993.

4. Kohtuotsus ja olukorra stabiliseerumine: august 1993 ja edaspidine

20. juulil 1993 tegi Eesti Vabariigi õiguskantsler Eerik-Juhan Truuväli Riigikohtule ettepaneku tunnistada Narva Linnavolikogu 28. juuni 1993. aasta otsus nr 15/163 „Suhtumisest välismaalaste seadusesse“ kehtetuks. Riigikohus eesotsas Rait Marustega arutas asja 11. augustil 1993 ning leidis, et rahvahääletuse korraldamine ei saa olla kohaliku omavalitsuse pädevuses, kuna see läheb vastuollu põhiseadusega.¹⁴⁹ Sellest tulenevalt rahuldati õiguskantsleri ettepanek.

24. augustil 1993 peetud Narva linnavolikogu istungil tutvustas saadik J. Mišin kolleegidele Narva eristaatuse kontseptsiooni projekti, mis põhineks „Narva ajaloolistel ja kultuurilistel traditsioonidel“, et selle pinnal saaks edasi välja arendada vastava riikliku seaduse Narva eristaatusest. Mitmed saadikud arvasid, et kontseptsioon on liiga toores ning et seda peaks paremaks tegema, samuti kõlas arvamusi, et sellise ettevõtmise lükkamine järgmise koosseisu (kohalike omavalitsuste valimiseni oli jäänud kaks kuud) pädevusse on põhjendamatu.¹⁵⁰ Kontseptsiooni kohaselt olevat Narval eristaatus ja -kontekst, millest tulenevalt on vaja kehtestada vabamajandustsoon ning isegi asutada börs. Eriti huvitav seik käib seadusandluse kohta: Narvas peavad vene keelega võrdsetel alustel kehtima ka riigikeel ning Eesti Vabariigi seadused, kui need ei lähe vastuollu rahvusvaheliste inimõigustealaste dokumentidega. Samas, linnavalitsus ja -volikogu jätavad endale õiguse kasutada vetot, kui Vabariigi Valitsuse või Riigikogu seadusandlikud initsiatiivid ei soodusta „Narva linna elanike reaalsel võrdsust, nende etnilisest ja sotsiaalsest päritolust sõltumata“. Kontseptsiooni tutvustavad pöördumised saadeti Eesti Vabariigi presidendile, valitsusele ja Riigikogule ning OSCE eesistuja rollis oleva Rootsi Kuningriigi peaministrile C. Bildtile.¹⁵¹ Märkimisväärset arutelu ega muid arenguid need tegevused esile ei kutsunud.

17. oktoobril 1993 peetud kohaliku omavalitsuse valimiste tulemusena sai Narva linnapeaks eelmiste võimudega võrreldes eestimeelsem¹⁵² Raivo Murd. Referendumi

¹⁴⁹ Riigikohtu lahend, 11.08.1993. Internetis kättesaadav: <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/III-4%2F1-2%2F93>. Vaadatud 18.01.2015.

¹⁵⁰ Protokol XVI sessii Narvskogo gorodskogo Soveta (XXI sozõva), NLA.129.1.50, lk 7–10.

¹⁵¹ *Ibid*, lk 35–44.

¹⁵² Muuli 2012, lk 290–291.

juhtfiguurid V. Tšuihin ja J. Mišin valimistest osa ei võtnud ega kasutanud niiviisi oma poliitilist kapitali ära.¹⁵³ V. Tšuihin enam poliitikas ei osalenud ning Eesti kodakondsust ei saanud.¹⁵⁴ J. Mišin oli kohalikus poliitikas aktiivne oma surmani 2011. aastal.¹⁵⁵

Kaudselt põhjustas Narva referendum ka järgnevate kümnendite arenguid siin ja mujal: Moskvast valmis samal perioodil ka nn Karaganovi doktriin, mis pani pikaks ajaks paika Vene Föderatsiooni aetava venekeelse vähemuse poliitika teistes riikides, k.a Eestis.¹⁵⁶ Siiani püütakse ka Eestis elavaid venelasi mobiliseerida.¹⁵⁷ Referendumile valitsuse poolt vastu töötanud A. Altosaar ütleb, et kui 1991–1993 probleemid said lahendatud, siis seejärel Ida-Virumaaga valitsuse tasemel pikalt ei tegeletud.¹⁵⁸ Sama tõdeb praegu ka M. Laar.¹⁵⁹ Seoses 2014. aasta kevadel Krimmis toimunuga hakkas rahvusvaheline meedia Narva võimalikule separatismile osutama¹⁶⁰ ning Eesti Vabariik tegi žeste inimestega ühise keele leidmisel sõna otseses tähenduses: 24. veebruaril 2015 Narvas peetud iseseisvuspäeva paraadi kõnes tsiteeris Kaitseväge juhataja kindralleitnant Riho Terras vene keeles luuletaja Igor Severjanini ridu Narva kohta.¹⁶¹

Hea meel on tõdeda, et omapärase identiteedi olemasolust¹⁶² hoolimata on autonoomia küsimused arutelust maas ning muutuvad puhtalt uurijate pärusmaaks.

¹⁵³ Vabariigi Valimiskomisjon. KOV 1993 tulemused. Internetis kättesaadav: <http://www.vvk.ee/varasemad/k93/tulemus/316000000.html>. Otsing: 3.05.2015.

¹⁵⁴ Korsten, Smirnov 2013.

¹⁵⁵ Narva Leht. „Pogib Juri Mishin“. 29.12.2011. Internetis kättesaadav: www.narvaleht.eu/narva/society/mishin-52.html. Otsing: 3.05.2015.

¹⁵⁶ Värk, Juhan. Välispoliitiliste liinide ja doktriinide mõjud Eesti-Vene suhetele. Maailma Vaade, nr 15, 2011, lk 15–19.

¹⁵⁷ Vt nt Gering, Margus. Venemaa kaasmaalaste poliitika julgeolekustamine Kaitsepolitsei ameti diskursuses. Magistritöö. Käsikiri. Tartu Ülikool, 2014.

¹⁵⁸ Kalda, Erik. „Mees, kelle arvamus Ida-Virumaast muutus Narva köögis“. Põhjarannik. Internetis kättesaadav: <http://pr.pohjarannik.ee/?p=10122>. Otsing: 29.04.2015.

¹⁵⁹ Rajalo, Priit. „Laar: Narvale selja pööramine oli viga“. „Aktuaalne kaamera“, ETV. 26.04.2015. Internetis kättesaadav: <http://uudised.err.ee/v/est/100a1973-9bba-462a-b8a0-7a16804faa6d>. Otsing: 29.04.2015..

¹⁶⁰ Nt Cowen 2015.

¹⁶¹ Sõdur, nr 1 2015, lk 8.

¹⁶² Raik, Katri. Minu Narva. Petrone Print. Tallinn 2013, lk 121–166.

Kokkuvõte

1990ndate aastate alguses oli suur osa venekeelsest Eesti elanikkonnast olukorras, kus riigivalitsemisse kaasati neid vähe ning mitme olulise seadusakti vastuvõtmine Riigikogus põhjustas laialdast pahameelt, kuna kitsendas märkimisväärselt selle grupi võimalusi osaleda poliitika kujundamises, teostada majandustegevust jm ning seadis küsimärgi alla inimeste juriidilise staatuse, kellest valdav enamik olid nüüd kodakondsuseta isikud. Sellest ajendatuna jõudis Narva linnavolikogu arusaamale, et on tekkinud vajadus autonoomia järele – viimane pidi linnavolinike järgi väljenduma võimaluses kasutada vetot Eesti seaduslike võimuorganite väljastatud aktide suhtes Narva linna territooriumil. Otsimaks poolehoidu sellele plaanile, korraldati referendum, millest võisid osa võtta kõik Narva linna täisealised elanikud.

Narvas 16.–17. juulil 1993 peetud autonoomia referendum on omapärane sündmus Eesti ajaloo. Juba ligi kaks aastat taasiseseisva riigi jaoks oli tegemist korraliku proovilepanekuga, kuna olukord oli täiesti uus ja ootamatu. Kuna strateegiliselt olulise piirlinna autonoomia seaks ohtu kogu Eesti riigi, tuli Vabariigi Valitsusel tegutseda aktiivselt ja eri, st kommunikatsiooni-, majanduslikke ja poliitikameetmeid kasutades. See tagas suhteliselt madala, u 50%-lise osaluse rahvahääletusel ning mis olulisem, viis selleni, et referendum tulemust – peaaegu 100% poolehoidu autonoomiale – ei käsitlenud keegi eriti tõsiselt: isegi korduvalt venekeelse elanikkonna diskrimineerimist rõhutanud Venemaa võimud jäid lõppkokkuvõttes seisukohale, et tegemist on Eesti siseasjadega.

Venemaa esindajatel oli palju kontakte referendum eestvedajatega ning kaalumisel oli isegi vabatahtlikest koosneva sõjalise grupi sissetung. Seejuures jääb arusaamatuks, miks Venemaa abinõud Kirde-Eesti elanikele kodakondsuse andmisel sedavõrd ebatõhusaks jäid. Referendum oli tõhus vahend venekeelse elanikkonna probleemidele tähelepanu juhtimiseks, sest Narva linna perspektiivid tulla toime mitmekordistunud halduskoormusega reaalse autonoomia puhul olid küsitavad. 11. augustil 1993 tunnistas Riigikohus referendum tulemused kehtetuks ning uusi samas mastaabis katseid autonoomiat taotlema pole järgnevate aastate jooksul Eestis ette võetud. Narva eristaatuse pealiskaudse kontseptsiooni esitamine alles pärast referendum ebaseaduslikuks tunnistamist tähendab seda, et eestvedajatel polnudki põhjalikku arusaama autonoomsest Narvast, ehk kogu üritus oli farss algusest peale.

Töö kirjutamisel tugines autor esmajoones Narva linnavolikogu istungite protokollidele, mis on ebapiisav täiusliku pildi rekonstrueerimiseks, kuna ilmselgelt ei peetud kõiki arutelusid üksnes istungite käigus, ning olles teadlikud sellest, et istungit protokollitakse, ei kipu inimesed olema liiga avameelsed või emotsionaalsed ja väljendavad ennast pigem vaoshoitult. Sündmusi on korralikult kajastanud Eesti, Vene jt riikide ajalehed, millest oli detailide täpsustamisel palju kasu. Sama kehtib ka OSCE materjalide puhul. Viimastel aastatel ilmunud poliitikute mälestusi (E. Savisaar, M. Laar) ning 1990ndate sündmusi populaarses võtmes rekonstrueerivaid ajakirjanike kirjutatud raamatuid (K. Muuli, T. Vahter) ei saa paraku pidada kõrge usaldusväärsusega allikateks, kuna sealt on sisuliselt puudu viiteaparatuur ning on palju faktiväiteid, mida on raske kontrollida või ümber lükata.

Bakalaureusetööl on potentsiaali areneda magistritööks, nt kõrvutades Narvas toimunud autonoomia arenguid teiste sellistega ajas (vene kultuuriautonoomia küsimus EVs 1920–1940 ning vene rahvuslus Eestis alates 1991) või ruumis (nt Lätis, Daugavpilsis jt linnades aeg-ajalt pead tõstvad autonoomiat taotlevad poliitilised jõud).

Summary

In the beginning of the 1990s, a significant part of Estonia's Russian-speaking population found itself in a situation where they were little involved with governance. The adoption of several important laws led to broad dissatisfaction amongst this population, as these laws narrowed the possibilities of the group to participate in policy making, carrying out economic activities, etc., and questioned their legal status, with the vast majority of them becoming stateless persons. Driven by this, the local council of Narva, a city located by the Russian border, came to an understanding that there is a need for autonomy – which, according to the city council, should be reflected in being able to veto legal acts issued by Estonian authorities in matters concerning the territory of the city of Narva. Thus, a referendum was carried out, in which all Narva city residents of legal voting age could participate.

The referendum on the autonomy of Narva, held on the 16th and 17th of July, 1993, is a special event in Estonian history. For the Estonian state, which had regained its independence in 1991, this was a great challenge, as the situation was completely new and unexpected. As the autonomy of a geographically strategic city could endanger the Estonian state, the Government of the Republic had to work actively against this with different means of communication, economics and politics. All of this ensured a relatively low turnout at the referendum, with voting activity at only around 50%. The most important fact is that the result of the referendum, an almost 100% support for autonomy, was not taken seriously by anyone, not even by the Russian Federation, which had previously been very vocal about the discrimination of the Estonian Russian-speaking minority. Representatives of Russia had been actively in touch with the ringleaders of the referendum and even the invasion by small voluntary military group had been discussed. However, after the vote the Russian Federation concluded that the issue of the referendum was a matter of Estonia's internal affairs.

At the same time one may ask why Russia's efforts to issue citizenship to the Russian-speaking population of Northeastern Estonia remained so inefficient. The referendum served as an effective tool to attract attention to the problems of the Russian-speaking population, and attract attention away from Narva's problems with coping with increased administrative burden in the case of real autonomy.

On the 11th of August, 1993, the Supreme Court of Estonia declared the results of the referendum illegal and there were no attempts of the same scale to campaign for autonomy in the following years. The presentation of a superficial concept for Narva's autonomy following the court decision meant that the leaders of the autonomy movement had no clear vision of an autonomous Narva, i.e. the whole event had been nothing but a farce from the very beginning.

While working on this thesis, the author has used Narva City Council meetings' minutes, newspaper articles of Estonian, Russian and other international newspapers, as well as published materials and memoirs as source material.

Резюме

В начале 1990-х гг. значительная часть русскоязычного населения Эстонии оказалась в ситуации, где их мало вовлекали в управление государством. Принятие нескольких важных правовых актов со стороны Рийгикогу спровоцировало массовое недовольство, поскольку значительно сузило возможности данной группы принимать участие в формировании политики, вести экономическую деятельность и др., а также поставило под вопрос юридический статус людей, большинство которых стали теперь лицами без гражданства. Это побудило Нарвский городской совет прийти к выводу, что возникла необходимость в автономии – последняя, по мнению муниципальных депутатов, должна была выражаться в возможности использования вето на территории города Нарва в отношении актов, изданных органами законных властей Эстонии. Дабы найти поддержку данного плана, был проведен референдум, в котором могли принять участие все совершеннолетние жители г. Нарва.

Проведенный в Нарве 16-17 июля 1993 г. референдум об автономии является необычным событием в истории Эстонии. Для страны, которая уже почти два года как восстановила независимость, это была осязаемая проверка на прочность, поскольку данная ситуация была совершенно новой и неожиданной. Поскольку автономия стратегически важного приграничного города поставила бы под угрозу все Эстонское государство, правительству республики пришлось активно действовать, используя различные коммуникационные, экономические и политические меры. Это обеспечило относительно низкую – порядка 50% – явку на референдуме и, что важно, привело к тому, что серьезно к результатам референдума почти со 100% поддержкой автономии не относился никто – даже российские власти, неоднократно подчеркивавшие дискриминацию русскоязычного населения, в итоге остались при мнении, что вопрос референдума является внутренним делом Эстонии.

Представители России имели много контактов с подвижниками референдума, также взвешивался вариант вторжения состоящей из добровольцев военной группы. При этом остается неясным, почему российские вспомогательные меры по предоставлению жителям Северо-восточной Эстонии гражданства были

столь неэффективными. Референдум был эффективным средством для привлечения внимания к проблемам русскоязычного населения, потому что перспективы г. Нарва справиться с многократно возросшей административной нагрузкой в случае обретения автономии вызывают вопросы. 11 августа 1993 г. Государственный суд признал результаты референдума недействительными; новых попыток ходатайствовать об автономии в подобном масштабе в последующие годы не предпринималось. Презентация поверхностной концепции особого статуса Нарвы уже после признания референдума незаконным свидетельствует об отсутствии у инициаторов последнего подробного понимания автономной Нарвы, т.е. все мероприятие было фарсом с самого начала.

При написании работы автор опирался на протоколы заседаний Нарвского городского совета, газеты Эстонии, России и др. стран, а также опубликованные материалы и мемуары.

Allikate loetelu

Arhiivallikad

Eesti Riigiarhiiv: Fond R-3 (Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Esimehe Kantselei).

Narva Linnarhiiv: Fond 129 (Narva Linnavolikogu).

Publitseeritud allikad

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu stenogrammid. 17.–20. juuni 1991, XII koosseis, 44. Istungijärk. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu. Tallinn, 1991.

Final Helsinki declaration of the CSCE Parliamentary Assembly. Internetis kättesaadav: <http://www.osce.org/pa/40648?download=true>. Otsing: 28.04.2015.

Letter from HCNM to the President of Estonia regarding non-citizens. 1.07.1993. Internetis kättesaadav: <http://www.osce.org/hcnm/30435?download=true>. Otsing: 28.04.2015.

Peaminister Edgar Savisaare valitsuse programm. 1990.

Riigi Teataja. Internetis kättesaadav: <https://www.riigiteataja.ee>. Otsing: 20.04.2015.

Riigikohtu lahend, 11.08.1993. Internetis kättesaadav: <http://www.nc.ee/?id=11&tekst=RK/III-4%2F1-2%2F93>. Vaadatud 18.01.2015.

Secretariat of the Conference on Security and Co-operation in Europe. Recommendations by the CSCE High Commissioner on National Minorities upon his visits to Estonia, Latvia and Lithuania. 23.04.1993. Internetis kättesaadav: <http://www.osce.org/hcnm/30608?download=true>. Otsing: 28.04.2015.

Ukaz Prezidenta RF ot 24.01.1992 N 42 „OB OBRAZOVANII MINISTERSTVA BEZOPASNOSTI ROSSIJSKOJ FEDERACII“. Prezident Rossii. Internetis kättesaadav: <http://graph.document.kremlin.ru/page.aspx?1234152>. Otsing: 28.04.2015.

Vabariigi Valimiskomisjon. KOV 1993 tulemused. Internetis kättesaadav: <http://www.vvk.ee/varasemad/k93/tulemus/316000000.html>. Otsing: 3.05.2015.

Perioodika

Diplomaatia nr 128. Aprill 2014.

Hommikuleht. Veebruar 1993.

Kommersant=*Коммерсантъ*. 1991, 1993.

Independent. Juuni 1993.

Izvestija=*Известия*. Juuli 1993.

Maailma Vaade nr. 15. Detsember 2011.

Molodezh Estonii=*Молодежь Эстонии*. Juuni–juuli 1993.

Narvskaja gazeta=*Нарвская газета*. Juuni–august 1993.

Postimees. Juuli 1993, juuli 2013.

Päevaleht. Juuli 1993.

Rahva Hääl. Juuli 1993.

Riigikogu Toimetised nr 30, 2014.

Sõdur nr 1/2015. Märts 2015.

Time. Juuli 1993.

Kirjandus

Elling, Indrek. The Narva referendum crisis of 1993. Crisis management in Estonia. (A publication of the Baltic research project National crisis management in an international perspective; vol. 3). Stockholm, 1999.

Huntington, Samuel P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Simon & Schuster. New York, 1996.

Laar, Mart. Pööre. Read. Tallinn, 2015.

Lahelma, Timo. The Role of the CSCE Missions in Preventive Diplomacy – The Case of Estonia (August 1993 – June 1994). In: Staffan Carlsson (ed.), The Challenge of Preventive Diplomacy. The experience of the CSCE. Stockholm: Ministry for Foreign Affairs, 1994. Lk 87–99.

Lokk, Reigo. Sepistades natsiooni: taasiseseisvunud Eesti etnopolitiilised konfliktid. Doktoritöö. Juhendaja Medijainen, Eero. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015.

Melvin, Neil. Russians Beyond Russia. The Politics of National Identity. The Royal Institute of International Affairs. London, 1995.

Muuli, Kalle. Isamaa tagatuba. Mart Laari valitsus 1992–1994. Tulimuld. Tallinn, 2012.

Raik, Katri. Minu Narva. Petrone Print. Tallinn, 2013.

Ruutsoo, Rein. Eesti kodakondsuspoliitika ja rahvusriigi kujunemise piirjooned. Raamatus: Vene küsimus ja Eesti valikud. Toim. M. Heidmets. Tallinn, 1998. Lk 139–202.

Sarv, Margit. Integration by Reframing Legislation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Estonia, 1993–2001. CORE Working Paper 7. Hamburg, 2002.

Savisaar, Edgar. Peaminister. Eesti lähiajalugu 1990–1992. Kleio, Tallinn, 2005.

Smith, David J. Narva Region within the Estonian Republic: From Autonomism to Accommodation? Region, State and Identity in Central and Eastern Europe. Toim. Batt, Judy; Wolczuk, Kataryna. Routledge. London, 2002. Lk 89–111.

Vahter, Tarmo. Vaba riigi tulek. Eesti Ajalehed, Tallinn, 2011.

Käsikirjad

Gering, Margus. Venemaa kaasmaalaste poliitika julgeolekustamine Kaitsepolitseiameti diskursuses. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2014.

Kallas, Kristina. Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990–1994. Peaseminaritöö. Tartu Ülikool, 2000. Internetis kättesaadav: <http://www.ut.ee/ABVKeskus/sisu/publikatsioonid/2000/doc/eesti-vene.doc>. Otsing 18.01.2015.

Lokk, Reigo. Ethnopolitical Conflicts in Nation-Building: Interwar Czechoslovakia and Post-Communist Estonia. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2005.

Mäe, Andres. Uurimus: Eesti Vabariigi luurest (Intelligence) ja vastuluurest (Counter Intelligence). Eesti salateenistuse võimalikud eesmärgid. Tartu Ülikool, 1993.

Raun, Mait. EESTI KONGRESS 1990–1991. Käsikiri. 1999. Internetis kättesaadav: <http://raun.kongress.ee/07ajalugu/ek19901991.html>. Otsing 28.04.2015.

Saarts, Tõnis. Eesti kodakondsuspoliitika kujunemine 1988–1998 läbi eestkostekoalitsioonide raamistu. Magistritöö. Tallinna Pedagoogikaülikool, 2005.

Internet

Ashihmin, Evgenij. „Vladimir Chujkin: Narve udalos izbezhat „pridnestrovskogo varianta““. Elering, juuli 2013. Tsit Rus.postimees.ee, 26.07.2013. Internetis kättesaadav: <http://rus.postimees.ee/1312992/vladimir-chujkin-narve-udalos-izbezhat-pridnestrovskogo-varianta>. Otsing 18.01.2015.

Cowen, Tyler. „Spotlight shifts to Estonia town if Russia tests Nato’s mettle“. Financial Times. 11.04.2014. Internetis kättesaadav: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/9f829192-c07d-11e3-8578-00144feabdc0.html#axzz2yfQZ344h>. Otsing 12.04.2015.

Haruoja, Merle. Inimõiguste Instituudi tegevus 1992–2011. 10.12.2011. Internetis kättesaadav: <http://www.eihr.ee/wp/wp-content/uploads/2012/05/Haruoja.pdf>. Otsing: 29.04.2015.

„Kadriorg kaalus Lennart Merile riigipeadelt saabunud õnnitluste hävitamist“. Eesti Ekspress, 10.04.2009. Internetis kättesaadav: <http://ekspress.delfi.ee/news/paevauudised/kadriorg-kaalus-lennart-merile-riigipeadelt-saabunud-onnitluste-havitamist?id=69223789>. Otsing: 29.04.2015.

Kalda, Erik. „Mees, kelle arvamus Ida-Virumaa muutus Narva köögis“. Põhjarannik. Internetis kättesaadav: <http://pr.pohjarannik.ee/?p=10122>. Otsing: 29.04.2015.

„Kishinev otmenjaet sovetskie passporta“. Pridnestrov’e, 12.04.2014. Internetis kättesaadav: <http://newspmr.com/novosti-moldovy/10254>. Otsing: 7.05.2015.

Koch, Alfred. Facebook. 24.05.2014. Internetis kättesaadav: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=787771817923212&id=100000712037223. Otsing: 30.04.2015.

Korsten, Teet; Smirnov, Ilja. „Kakskümmend aastat tagasi hoiti Kirde-Eestis ära Dnestri-äärne stsenaarium“. Põhjarannik, 16.07.2013. Internetis kättesaadav: <http://pr.pohjarannik.ee/?p=8157>. Otsing 18.01.2015.

„Ksenia Sobchak – ob otce: „On by vyshel na Bolotnuyu““. 13.08.2012. Internetis kättesaadav: <http://ksenia-sobchak.com/kseniya-sobchak-ob-otce-on-vyshel-by-na-bolotnuyu>. Otsing: 30.04.2015

Narva Leht. „Pogib Juri Mishin“. 29.12.2011. Internetis kättesaadav: <http://www.narvaleht.eu/narva/society/mishin-52.html>. Otsing: 3.05.2015.

Piirsalu, Jaanus. „Eesti ja Venemaa pensionilepingu jõustamine võttis aega 14 aastat“. 17.10.2007. Internetis kättesaadav: <http://epl.delfi.ee/news/eesti/eesti-ja-venemaa-pensionilepingu-joustamine-vottis-aega-14-aastat?id=51105153>. Otsing: 3.05.2015.

Rajalo, Priit. „Laar: Narvale selja pööramine oli viga“. „Aktuaalne kaamera“, ETV. 26.04.2015. Internetis kättesaadav: <http://uudised.err.ee/v/eesti/100a1973-9bba-462a-b8a0-7a16804faa6d>. Otsing: 29.04.2015.

Simson, Priit. „Sündimata jäänud Eesti Transnistria“. Eesti Päevaleht. 17.07.2013. Internetis kättesaadav: <http://epl.delfi.ee/news/arvamus/priit-simson-sundimata-jaanud-eesti-transnistria?id=66452840>. Otsing: 29.04.2015.

Stena.ee. „Podavljajuschee bolshinstvo uchastnikov oprosa Delfi schitajet, chto referendum ob avtonomii Ida-Virumaa nuzhen“. Stena, 18.07.2013. Internetis kättesaadav: <http://www.stena.ee/blog/podavlyayuschee-bolshinstvo-uchastnikov-oprosa-delfi-schitaet-chto-referendum-ob-avtonomii-ida->. Otsing 18.01.2015.

Illustratsioonid

Illustratsioon 1. Referendumi hääletussedel.

ПРИЛОЖЕНИЕ 3/
к решению сессии
горсовета №15/164
от 30.06.93г.

R E F E R E N D U M
(Rahvahääletus)

H Ä Ä L E T U S S E D E L
16 - 17 Juulil 1993 a.

Р Е Ф Е Р Е Н Д У М
(Плебисцит)

БЮЛЛЕТЕНЬ ГОЛОСОВАНИЯ
16- 17 июля 1993 г.

KÜSIMUS: "Kas Te soovite, et Narva Linn saaks
rahvuslikterritoriaalse autonoomia
staatus Eesti Vabariigi koosseisus?"

ОПРОС: "Хотите ли Вы, чтобы г.Нарва имела статус
национально-территориальной автономии в
составе Эстонской Республики ?"

Jätke alles see vastus, millega Te olete nõus.
Kriipsutage läbi mittesobiv nii - X

Оставьте тот ответ, с которым Вы согласны.
Ненужное вычеркните так - X

ASTUS:

Jah	ei
-----	----

VBET:

Da	Inet
----	------

Autori foto. Arhivaal on Narva linnaarhiivi valduses (NLA.129.1.48).

Lisad

Lisa 1. Kronoloogia

21.06.1993 – Riigikogu võtab vastu välismaalaste seaduse.

24.06.1993 – Venemaa presidendi terav kriitika välismaalaste seaduse pihta ning käsk peatada vägede väljaviimine Eestist.

25.06.1993 – Eesti president teatab, et ei kuuluta välismaalaste seadust välja.

28.06.1993 – Narva Linnavolikogu otsus nr 15/163 „Suhtumisest välismaalaste seadusesse“.

8.07.1993 – välismaalaste seaduse parandatud versiooni vastuvõtmine Riigikogus.

12.-15.07.1993 – referendum eelhääletus.

16.-17.07.1993 – referendum hääletus.

20.07.1993 – EV õiguskantsler Eerik-Juhan Truuvälja ettepanek Riigikohtule tunnistada Narva Linnavolikogu 28. juuni 1993. aasta otsus nr 15/163 „Suhtumisest välismaalaste seadusesse“ kehtetuks.

11.08.1993 – Riigikohtu otsus, millega rahuldati õiguskantsleri ettepanek.

17.10.1993 – kohaliku omavalitsuse volikogu valimised.

Lisa 2. Nimede register

- Adamišin, Anatoli 12
Andrejev, Vladimir 11
Barabaner, Hanon 25
Bildt, Carl 13, 25, 29
Gluhhov, Aleksei 25
Homjakov, V. 13, 15, 16
Karaganov, Sergei 30

Kulikov, N. 19
Laar, Mart 3, 8, 13, 14, 17, 20, 21, 24, 25, 30, 32
Luik, Jüri 14, 15, 16
Maksimenko, Aleksander 11
Meri, Lennart 3, 8, 11, 12, 13, 15, 22, 25
Mižui, Vladimir 12
Muuli, Kalle 23, 32
Mälk, Raul 16
Oja, Galina 18
Peljas, A. 16
Putin, Vladimir 20, 22, 28
Severjanin, Igor 30
Sobtsjak, Anatoli 20, 22, 25, 27, 26
Stalnuhhin, Mihhail 24
van der Stoel, Max 9, 13, 15, 19

Terras, Riho 30

Truuväli, Eerik-Juhan 29
Velliste, Trivimi 9
Vähi, Tiit 8
Zonov, S. 16

Altosaar, Aimar 14, 30
Annik, Rein 21
Barkov, J. 15
Einseln, Aleksander 21
Gussev, Vladislav 7
Jeltsin, Boriss 8, 27, 28
Kert, Johannes 21

Kuznetsov, Vladimir 11
Livšits, G. 14

Malkovski, V. 14
Maruste, Rait 29
Mišin, Juri 6, 11, 12, 13, 16, 29, 30
Moskaljov, J. 13
Murd, Raivo 29
Nugis, Ülo 12
Ojasalu, Ardo 16
Ponjatovski, Vladislav 11
Savisaar, Edgar 6, 32
Sinjakova, N. 15
Sovetnikov, S. 14, 19
Svirin, Vassili 25
Tarand, Indrek 3, 14, 17, 18, 19, 23, 24, 25
Tšuihin, Vladimir 3, 6, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 30
Vahter, Tarmo 32
Volkonski, Peeter 20
Zahharov, Nikolai 7